

**Hanzehogeschool
Groningen**
University of Applied Sciences

Duurzaam Gedrag

Dr. Carina J. Wiekens

share your talent. **move** the world.

Duurzaam Gedrag

**Lectorale rede in verkorte vorm uitgesproken op
24 januari 2019**

Dr. Carina J. Wiekens

**Lectoraat Communication, Behaviour & the Sustainable Society
Centre of Expertise Energy & Academie voor Sociale Studies
Hanzehogeschool Groningen**

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Redesigned by humans	9
Waarom zijn we niet met vereende kracht het klimaatprobleem aan het oplossen?	11
Praktijkgericht onderzoek en het verklaren van gedrag	15
Wat als we ons niet richten op gedragsverandering?	21
Wie draagt wat bij aan het realiseren van klimaatambities?	27
De bijdrage van het lectoraat aan draagvlak en participatie	31
De bijdrage van het lectoraat aan lokale initiatieven	49
Bottom-up en top-down: Ondersteuning van lokale en regionale overheden	59
De bijdrage van het lectoraat in notendop	67
Leven op wereldschaal	69
Tot slot	71

Inleiding

Als ik kon,
gaf ik een wereldkaart aan ieder kind.
en als het mogelijk was een verlichte wereldbol.
In de hoop de blik van het kind
maximaal te verruimen,
en hierdoor interesse en liefde te wekken
voor alle mensen.

Wees een mens onder de mensen. Wees voor geen enkel probleem, van ongeacht welk volk,
onverschillig. Leef op wereldschaal.

Dom Hélder Pessoa Câmara (1909-1999)

Begin jaren tachtig van de vorige eeuw ging ik als kleuter naar de basisschool. We waren verhuisd naar een typische bloemkoolwijk (kindvriendelijk, autoluw en groen) en ik ging naar een net opgerichte, oecumenische school, de Dom Helder Camara school. Hélder Câmara was een aartsbisschop in Brazilië die opkwam voor de arme, onderdrukte bevolking. Kenmerkend voor zijn werkwijze was dat hij, om aansluiting met zijn achterban te bewerkstelligen en te houden, van zijn bisschoppelijk paleis afstand genomen heeft om in een eenvoudige woning in de stad te gaan wonen.

Hoewel Hélder Câmara een ander idee had bij een verlichte wereldbol, zouden de volgende plaatjes in de geest van zijn gedachte kunnen zijn.

Nachtelijke verlichting in Europa en het midden oosten (links) en Azië (rechts; <https://earthobservatory.nasa.gov/features/NightLights>).

Deze beelden van nachtelijke verlichting laten intuïtief de invloed van de mensheid op onze planeet zien. Bovendien tonen de beelden de spreiding van mensen over gebieden, met bijvoorbeeld enkele sterk verlichte steden. Ze laten ook de behoefte van de mens aan energie zien en de verdeling van het energiegebruik die sterk samenhangt met de mate van economische ontwikkeling van regio's. De beelden laten eveneens enkele aandachtspunten zien: de hoeveelheid energie die we nodig hebben in onze ontwikkeling en de verdeling ervan die met voorspoed samenhangt. Het laat, niet in de laatste plaats, iets zien wat typerend is voor de mens: het innovatieve vermogen dat we hebben om onze planeet te verlaten en deze beelden te maken. Bovendien symboliseert het de interesse die we voor onszelf en onze omgeving hebben en het vermogen tot zelfreflectie.

De Dom Helder Camara school werd na de oprichting van de school geconfronteerd met een aanzienlijke groep Syrische vluchtelingen en ging hiermee om naar de woorden van hun inspiratiebron¹. De school heeft mij met de invulling die gegeven werd aan de pedagogische opdracht die scholen hebben, boven alles leren inzien dat de rest van de wereld dichtbij is. In een gemengde klas van kinderen die niet beter wisten dan dat ze, ondanks verschillen in huidskleur, gebruiken thuis, religie en taal, allemaal hetzelfde waren en hetzelfde wilden, werd serieus gewerkt aan wereldburgerschap. Het motto van de school, waarin een oproep tot menselijkheid en leven op wereldschaal gedaan wordt, konden we allemaal dromen en door de vele verhalen, projecten, gesprekken en ervaringen, leerden we wat het betekende. Juist dit besef, dat we samen op wereldschaal leven, zo zal ik beargumenteren, is wat we als mens niet voldoende lijken te hebben en dat is wat ons in de problemen brengt.

1 De naam van de school wordt gespeld zonder accent aigu en accent circonflexe, terwijl de naam van de bisschop met deze accenten gespeld wordt. In deze rede houd ik de officiële spelling van de namen aan.

Redesigned by humans

Als soort lijken we uiterst succesvol te zijn: ondanks dat we fysiek relatief klein en ook al niet heel sterk zijn, domineren we het leven op deze planeet. We hebben de planeet zelfs hier en daar wat verbouwd, zodat beter aan onze behoeften voldaan kan worden. Ondertussen komen we erachter dat niet alle aanpassingen even verstandig zijn en op wereldschaal een groeiend probleem vormen. De snelle opwarming van de aarde, vervuiling, het uitsterven van diersoorten, ontbossing, het uitputten van grondstoffen, ongelijkheid, al deze problemen zijn vooral 'human made'. De geboekte vooruitgang en de stempel die we op de wereld drukken is imposant, maar dat zijn de schaduwkanten inmiddels ook. Hoewel die kanten steeds zichtbaarder worden, lijkt het besef hiervan maar langzaam door te dringen, laat staan dat we ernaar handelen.

Wat gaat er mis? Zijn we ons niet voldoende bewust van wat er gaande is? Of zien we het probleem wel, maar kunnen we de consequenties van onze eigen bijdrage eraan onvoldoende overzien? Willen we geen maatregelen treffen? Kunnen we het niet?

In deze rede zal ik beargumenteren dat we als mens niet bepaald geëquipeerd zijn om met vereende kracht klimaat- en milieuproblemen op te lossen die op wereldschaal optreden. We willen het waarschijnlijk wel, maar het lukt ons vooralsnog niet. Het zit niet in ons DNA, onze hersenen zijn er niet op gebouwd en ons sociaal gedrag, de wijze waarop we ons groeperen en samenleven, werkt niet mee. Toch zijn er lichtpunten, want anders waren we hier vandaag niet. We hebben als mens aandachtspunten, maar we hebben eveneens eigenschappen en vaardigheden die ons kunnen helpen het tij te keren, of, als het daar nu toch al te laat voor is, om op een zo goed mogelijke manier om te gaan met de consequenties. In de kern zijn we sociale wezens, waarbij rekening gehouden moet worden met het gegeven dat we onder normale omstandigheden op relatief kleine groepen gericht zijn. De mens is bovendien als soort op deze aarde verreweg de meest creatieve en innovatieve. We kunnen experimenteren met mogelijke oplossingen voor de problemen die we tegenkomen en we kunnen leren van de resultaten ervan. We hebben het vermogen om na te denken over een gewenste toekomst en we hebben vaardigheden waarmee we er vervolgens naar kunnen streven.

Uiteindelijk zijn op kleine en grote schaal veranderingen noodzakelijk om duurzaamheid te realiseren en de aarde ook voor generaties na ons prettig en leefbaar te houden. In het streven naar duurzame samenlevingen is een belangrijke rol voor onderwijs- en kennisinstellingen weggelegd. Het onderwijs op alle niveaus heeft een pedagogische taak om nieuwe generaties voor te bereiden op een leven in de samenleving en in dit geval meer dan dat: op een leven op wereldschaal.

Hiernaast hebben kennisinstellingen als de Hanzehogeschool Groningen een taak om met behulp van praktijkgericht onderzoek tot nieuwe inzichten en innovaties te komen. Vele veranderingen zijn nodig willen we duurzamere samenlevingen realiseren. Technische innovaties, nieuwe juridische kaders, andere of nieuwe economische modellen kunnen hierbij helpen. Willen we al deze veranderingen succesvol doorvoeren, dan is bovendien sociale innovatie noodzakelijk.

Veranderingen bestaan in de kern uit een individu of groep die iets anders doet of iets op een andere manier doet dan voorheen gebruikelijk was. Indien het een verandering betreft die, hoe klein dan ook, leidt tot een duurzamere samenleving, spreken we van het optreden van duurzaam gedrag. Wat formeler gedefinieerd is duurzaam gedrag, zoals wij dat opvatten, gedrag waarmee we kunnen voorzien in de behoeften van het heden zonder daarmee het vermogen van toekomstige generaties, hier en elders op de wereld, te schaden om in hun behoeften te voorzien.² De bijdrage die ik met het lectoraat wil leveren, bestaat uit het toepassen van praktijkgericht onderzoek om veranderingsprocessen die noodzakelijk zijn om duurzame samenlevingen te realiseren, beter te leren begrijpen om ze vervolgens te kunnen faciliteren.

Dom Hélder Câmara begreep in mijn ogen een belangrijk principe dat kenmerkend is voor onze werkwijze: maatschappelijke verandering komt het best tot stand, als je middenin de samenleving staat die de verandering ondergaat. Samen met mijn collega's bij de Academie voor Sociale Studies en de studenten die aldaar opgeleid worden tot toegepast psycholoog of sociaal werker, werken we met de praktijk samen aan veranderingen die zowel tot een socialere als een duurzamere wereld leiden. Dit doen we in samenwerking met onze collega's op EnTranCe die zich vooral met technische, maar ook met juridische en economische innovatie bezighouden en uiteraard, niet in de laatste plaats, met partners uit het bedrijfsleven, onderwijs en de overheid. Ik zie het als mijn rol om in dit geheel aandacht te genereren voor de sociale kant van het verhaal en om de transitie naar een duurzamere samenleving te versnellen door expertise in te brengen over (gedrags)verandering.

Uiteraard is onze eigen invloedssfeer enigszins beperkt; het werk dat we dagelijks verrichten bevindt zich veelal op lokaal en regionaal niveau. Echter, door internationaal samen te werken en onze resultaten te delen met professionals en wetenschappers wereldwijd, hopen we op grotere schaal bij te kunnen dragen aan duurzamere samenlevingen. Hoe we dat doen, waarom we dat doen en wat onze toekomstplannen en dromen zijn, licht ik in de rest van de rede graag toe.

2 Deze definitie is gebaseerd op de definitie van duurzame ontwikkeling zoals opgesteld door de VN-commissie Brundtland (Our Common Future, 1987).

Waarom zijn we niet met vereende kracht het klimaatprobleem aan het oplossen?

Om te begrijpen waarom mensen doen wat ze doen, hebben we disciplines als psychologie opgericht, maar ook sociologie en sociaal werk, communicatie, pedagogiek, economie en vele andere studies. Als je psychologie gaat studeren, dan leer je in vier jaar tijd vele basistheorieën en modellen waarmee gedrag verklaard en soms voorspeld kan worden. Binnen de studie kun je je verder ontwikkelen en meer leren over een bepaald toepassingsgebied, bijvoorbeeld over organisaties of over de jeugd. In deze afstudeerrichtingen leer je dat er net weer andere theorieën en modellen gehanteerd worden die vaak specifiek op de context gericht zijn waarin ze worden toegepast. Na vier jaar heb je dan de basiskennis die een psycholoog moet hebben en wat specifiekere kennis over een bepaald toepassingsgebied. Uiteraard kun je je daarna nog veel verder specialiseren, maar je kunt ook met deze basiskennis aan de slag gaan in de praktijk.

Een van de dingen die een psycholoog aan het eind van de studie moet kunnen, is gedrag beoordelen, oftewel een antwoord kunnen formuleren op de vraag waarom mensen, het liefst in een specifieke context, doen wat ze doen. Helaas zorgt de toevoeging ‘in een specifieke context’ en een aanvullende vraag welke mensen het betreft, ervoor dat het antwoord in elke situatie weer net even anders kan zijn. De basistheorieën en modellen zijn wat dat betreft in de praktijk zelden specifiek genoeg.

Al tijdens de studie vinden er regelmatig confrontaties plaats tussen theorie en praktijk en doorgaans zijn dat harde confrontaties: ondanks ongelooflijk veel onderzoek dat geresulteerd heeft in ongelooflijk veel theorieën en modellen en ondanks de contextspecificiteit van sommige modellen, pakt een één op één vertaling van een theorie en model in de praktijk zelden goed uit. Feit is dat menselijk gedrag uiterst complex is en dat we ons als mensen maar moeilijk in modellen laten vatten. Wat dat betreft zijn we nog erger dan het weer.

Wat betekent dit? Het betekent dat ik goed nieuws en slecht nieuws heb. Ik begin met het slechte nieuws: in de beperkte ruimte die ik in deze rede beschikbaar heb, kan ik u geen eenduidig zinvol antwoord geven op de vraag waarom mensen doen wat ze doen en waarom we bijvoorbeeld het klimaatprobleem niet met vereende kracht aan het oplossen zijn. Het goede nieuws is dat ik u wel twintig antwoorden kan geven op de vraag waarom we niet massaal het klimaatprobleem aan het oplossen zijn.

20 redenen waarom we niet massaal in actie komen

"Geen idee wat de toekomst gaat brengen."
Onzekerheid over de toekomst motiveert niet

"Ik wil geen verandering."
Weerstand tegen veranderen, want veranderen kost energie

"Ik zie geen brand."
Ervaren urgentie is laag

"Anderen doen ook nog niets."
Negatieve waargenomen descriptieve norm

"Dat wat ik doe heeft toch geen effect."
Lage self-efficacy

"Dat hebben we nu eenmaal zo met elkaar geregeld."
Social practices (bv. afstemmen schooltijden en werktijden legt druk op de infrastructuur)

"De wereld is nog altijd niet vergaan, dus het zal wel meevallen."
Ondanks dat de media dramatische berichten verspreiden van grote, acute problemen, zijn we er nog altijd. We raken immuun voor dergelijke berichten

"Het is niet eerlijk dat het allemaal op ons afgeschoven wordt."
Waargenomen distributieve (on)rechtvaardigheid

"Ik heb geen vertrouwen in de mensen die dit beweren."

"Ik las net een artikel over de onzin van klimaatverandering."
Selectivity bias: we lezen en horen vooral wat we willen lezen en horen

"Wat een doemdenkers, ik wil me daar niet mee bezighouden"
Een positieve toekomst, bijvoorbeeld een duurzamere, prettige samenleving motiveert de meeste mensen meer (approach) dan het vermijden van een negatieve toekomst (avoidance).

"Ze zijn het met mij eens: er is geen duidelijkheid."
We hebben niet alleen een selectiviteitsbias, maar ook een bias in het verwerken van (discrepante) informatie

"Het zal mijn tijd wel duren."
Optimisme bias (en weinig ervaren verbondenheid)

"Ik moet eerst even..."
Een andere behoefte staat hoger in de behoeftenpiramide

"Er is niet genoeg!"
Perceptie van schaarste leidt tot competitie in plaats van coöperatie

"Wat er gaat gebeuren, bepaal ik niet."
Externe locus of control

"Ik kan vast wel iets doen, maar ik heb geen idee wat."
Gebrek aan handelingsperspectief

"Selfish genes."
Samenwerking op grote schaal is sowieso geen gegeven

"Ik ben helemaal voor, maar dat wat ik heb, wil ik houden."
Voor veel mensen voelt het als verlies en dat is een bron van weerstand.

"Ik leef al heel bewust."
Dit kan waar zijn, maar veel van ons (keuze)gedrag is er in geslopen. Meestal beseffen we niet welke sporen we achterlaten

Bovenstaande opsomming is uitsluitend, noch uitputtend. Voor een uitgebreide beschrijving van de theorieën en modellen waarin gedragsverandering wordt beschreven, zie: Wiekens, C. J. (2012). *Beïnvloeden en veranderen van gedrag*. Amsterdam: Pearson Benelux.

Echter, dan hebben we twintig mogelijke verklaringen (en als we ons best doen nog veel meer). Sommige hebben betrekking op onze aard en wijzen op de samenstelling van ons DNA, de uitwerking daarvan op onze hersenen en op ons gedrag, andere hebben alleen betrekking op keuzes die we maken en de manier waarop we onze maatschappij en onze werkzaamheden ingericht hebben, bijvoorbeeld in lokale gemeenschappen, organisaties en social practices. Deze verklaringen zijn allemaal waar, hangen onderling vaak samen, overlappen elkaar en soms ook niet. Maar welke is nu wanneer van doorslaggevend belang? Of concreter: welke combinatie van theorieën kan in een specifieke situatie het best verklaren wat er gebeurt?

Het ingewikkelde is dat als je gedrag wil verklaren, vele theorieën minder of meer van toepassing zijn. Elk individu of elke groep heeft een 'score' op elke theorie. De score betreft niet simpel een 1 (de theorie is van toepassing) of een 0 (de theorie is niet van toepassing), maar een score op een schaal (deze theorie is een beetje van toepassing en de volgende theorie is wat meer van toepassing). Op voorhand, als je nog geen kennis van het individu of de doelgroep hebt, valt niet goed te bepalen welke theorie nu echt belangrijk is. Als een specifiek individu of een specifieke groep benaderd dient te worden en als we uiteindelijk met dat individu of de groep iets willen bewerkstelligen, dan is de enige methode om de kans op succes te vergroten, het leggen van contact en het uitvoeren van praktijkgericht onderzoek.

De noodzaak van praktijkgericht onderzoek betekent overigens niet dat we continu van voren af aan hoeven te beginnen. Gezien de context (cultureel, historisch, sociaal, economisch) en de eigenschappen en het gedrag van de (groepen) mensen die het betreft, kan een goede professional die in contact staat met de doelgroep, met een beperkt aantal theorieën voorsorteren. In dat geval is praktijkgericht onderzoek slechts nodig ter controle van de hypothesen en niet meer om vanaf nul te zoeken naar een antwoord op de vraag waarom mensen in een situatie doen wat ze doen.

Praktijkgericht onderzoek en het verklaren van gedrag

In de zomer van 2014 werd onze studenten dringend verzocht om het dorp Foxhol in Groningen onmiddellijk te verlaten. Er ging een telefoontje naar de Hanzehogeschool Groningen met een klacht over de aanwezigheid van studenten en er werd zelfs bezorgdheid geuit over hun veiligheid. Wat deze studenten op hun kerfstok hadden? Ze deden een poging om onderzoek te doen naar de opvattingen van de bewoners ten opzichte van een geplande biovergister.

DONDERDAG 9 JULI 2015, 22:14

Bedreigde onderzoekers: 'Geen draagvlak voor biovergisters'

Bron: RTVNoord.nl

In precies dezelfde periode gingen dezelfde studenten naar Coevorden in Drenthe. Ook hier vroegen ze mensen naar hun opvatting over een gerealiseerde biovergister in hun buurt. In de betreffende wijk deed vrijwel iedereen met het onderzoek mee. Net als in Foxhol was er sprake van weerstand tegen de biovergister: boosheid, verdriet, angst, onze studenten kwamen het allemaal tegen.

Waarom verliep precies hetzelfde onderzoek op deze twee plekken volstrekt anders? Waarom waren bewoners boos, verdrietig en angstig? En dan de voor ons belangrijke vragen: wat betekent dit voor de praktijk? Hoe nu verder?

In de zoektocht naar methoden om in onze behoefte aan energie op een duurzame wijze te voorzien, komen meerdere alternatieven voor het duurzaam opwekken van energie voorbij, waaronder windenergie, zonne-energie en groen gas. Vier jaar geleden hebben we onderzoek uitgevoerd naar het maatschappelijk draagvlak voor biovergisters, een van de methoden die gebruikt kan worden om groen gas te produceren. Om het draagvlak in kaart te brengen, hebben we ‘gesprekken’ die in de media over biovergisters plaatsvonden onderzocht (Welke actoren mengen zich in het debat? Welke argumenten worden voor- en tegen biovergisters gebruikt? Etc.). Hiernaast hebben we onderzoek uitgevoerd onder betrokkenen (omwonenden en andere stakeholders die betrokken waren bij biovergisters, bijvoorbeeld de lokale overheden, een actiegroep en de initiatiefnemer). Het doel van het onderzoek was om het draagvlak in kaart te brengen en om een inschatting te maken van de kansen dat biovergisters geaccepteerd zouden kunnen worden. Indien die kansen er waren, dan waren we benieuwd naar de wijze waarop het proces rondom de realisatie van biovergisters ingericht moest worden om die kansen op een goede manier te benutten.³

Al vrij snel bleek dat er vrijwel alleen negatieve berichtgeving in de media te vinden was omtrent de biovergisters. Bovendien waren omwonenden, zoals uit voorgaande blijkt, buitengewoon negatief. Zodanig negatief dat in Foxhol de realisatie van de biovergister ondermijnd werd, ondanks verleende vergunningen.

Deze resultaten zijn consistent met de resultaten van Europees onderzoek. Uit het Europese onderzoek bleek dat meer dan de helft van de geplande biovergisters onder druk van de lokale bevolking niet gerealiseerd werd. In het onderzoek werd naar voren gebracht dat distributieve rechtvaardigheid, het eerlijk verdelen van lusten en lasten, een belangrijke rol kan spelen bij het oplossen van problemen rondom de realisatie van biovergisters. Gezien dat onze resultaten met betrekking tot weerstand op hoofdlijnen in overeenstemming waren met de resultaten van het Europese onderzoek, kun je je afvragen of we niet gewoon op de resultaten van dat onderzoek hadden kunnen varen en op basis daarvan direct een oplossing in termen van distributieve rechtvaardigheid hadden kunnen testen. Waarom zou je in een dergelijk geval praktijkgericht onderzoek uitvoeren? Hadden we ons die drie maanden niet kunnen besparen en ons direct kunnen richten op mogelijke oplossingen?

3 Wiekens, C. J., Harmelink, M., Beeksmas, J., Heijne, L. J. M., Klarenbeek, J. M. E., & Poelarends, P. (2015). Maatschappelijk Draagvlak voor Biovergisters: De casussen Coevorden en Foxhol. Kenniscentrum Energie, Hanzehogeschool Groningen.

In het geval dat we direct naar oplossingen waren gaan zoeken, hadden we een aantal ‘ongelukken’ veroorzaakt. Uit nadere inspectie van beide casussen bleek dat er meer aan de hand was. In Coevorden betrof het een groep bewoners die weliswaar last had van de negatieve consequenties van de biovergister (enkele straten in de buurt hadden last van stankoverlast), maar vooral een gebrek aan vertrouwen had in de beheerder van de biovergister. Deze bewoners hadden het vermoeden dat er van alles in de biovergister ging wat er niet in hoorde en wat gezondheidsklachten veroorzaakte. Bovendien waren ze bang voor calamiteiten, aangezien ze hun huis al een keer hadden moeten verlaten vanwege giftige gassen die vrijgekomen waren. In reactie op de gebeurtenissen kwamen deze bewoners medewerkers van de overheid en andere instanties tegen die inhoudelijk geen reactie gaven op hun zorgen. In plaats daarvan werd er naar regels en procedures verwezen en vooral aangegeven dat de partij in kwestie ‘geen fouten gemaakt had’. In plaats van een inhoudelijk gesprek te voeren over mogelijke risico’s, het voorkomen ervan en het komen tot een transparante organisatie rondom de biovergister, kregen deze bewoners te horen dat de gemeente geen fouten gemaakt had en niets kon doen.

“Er hangen schadelijke gassen in de lucht. Die zijn te ruiken en te merken. Ik ben er ontzettend ziek van geweest. Wat moeten we nu als we doodziek worden door de effecten van dat ding op lange termijn? Niemand zal naar je omkijken, behalve de buurtbewoners, de lotgenoten. De gemeente zal het niet serieus nemen, de eigenaar niet, de overheid niet. We kunnen hier niet weg, want niemand wil hier wonen. We verliezen op alle mogelijke vlakken, op serieus genomen worden, op gezondheid, op huiswaarde, op ons leven.”

Bewoner van de IJsvogel

“De biovergister is hier door de vorige eigenaar voor vele andere, illegale praktijken gebruikt dan alleen het opwekken van energie met behulp van mest, zoals het dumpen van afval. Dit heeft niets te maken met een ideologie over het milieu, maar alleen met geld.”

Bewoner van de Oeverwaluw

Het betreft in deze casus veel meer dan het komen tot distributieve rechtvaardigheid. Naast een eerlijke verdeling van de kosten en de baten, voelden deze bewoners zich bedreigd en hadden ze het gevoel dat ze bij geen enkele instantie, inclusief hun eigen gemeente terecht konden. Een aanpak waarin je nadenkt over bijvoorbeeld eventuele compensatie voor ervaren lasten, zou in dit geval niet aansluiten bij de behoeften van de bewoners.

In de Foxhol bleek, nadat de hoofdonderzoeker contact had gezocht met de bewoners via een actiegroep en de vereniging voor dorpsbelangen⁴ dat de bewoners vanwege zeer slechte ervaringen en relaties met grote bedrijven in de buurt, welk plan dan ook dat van buitenaf was gekomen waarschijnlijk hadden geblokkeerd. Doordat beloften in het verleden volgens deze bewoners gebroken waren, hadden ze geen enkel vertrouwen in de initiatiefnemers. Er heerste bij bewoners een duidelijk beeld van dergelijke bedrijven en van de overheid. De situatie was zo ernstig dat er bewoners waren die dachten dat onze studenten, die zich volgens protocol direct geïdentificeerd hadden als studenten van de Hanzehogeschool Groningen, door de overheid en/of de initiatiefnemers gestuurd waren om op deze, ogenschijnlijk onschuldige wijze, weer een opening te creëren om de plannen voor de biovergister weer op tafel te krijgen. Een plan (dat overigens al aanwezig was) om de bewoners mede te laten profiteren van de geplande biovergister, werkte in dit geval eveneens niet en zeker niet zonder de onderliggende redenen van weerstand (in dit geval woede vanwege gebroken beloften in het verleden) aan te pakken en daarmee rekening te houden met hun specifieke door de historie ingekleurde situatie.

Hetzelfde probleem, weerstand tegen biovergisters, heeft dus in verschillende sociaal maatschappelijke contexten bij bewoners die ook allemaal specifieke kenmerken hebben, heel verschillende oorzaken. Waar in de ene casus vooral zorgen en angst overheerste, waren bewoners in de tweede casus vooral wantrouwend en boos over het onrecht dat hen in het verleden was aangedaan door partijen die in hun dorp iets wilden realiseren. Kenmerken van bewoners en inzicht in de sociaal maatschappelijke en cultureel historische context, kunnen met behulp van praktijkgericht onderzoek in kaart gebracht worden. Praktijkgericht onderzoek, het liefst al uitgevoerd in samenwerking met de doelgroep, vormt daarom een goed startpunt van beoogde veranderingen.

Stel dat je iets aan de ontstane situaties wil doen, dan is niet zozeer een theoretisch kader waarin aandacht wordt besteed aan distributieve rechtvaardigheid een goed startpunt. In de ene casus, waarin vooral angst overheerst, is het verstandig om je te laten inspireren door theorieën over angst en de gevolgen ervan (om te begrijpen wat er in de wijk gebeurt) en over de mogelijkheden om met angst om te gaan. Ook theorieën over vertrouwen en conflicthantering kunnen in deze casus belangrijk zijn. Oplossingsrichtingen die dan gevonden zouden kunnen worden, zijn

4 Geleerde les: als je iets in een dorp wil starten, een actie of onderzoek bijvoorbeeld, ga dan altijd met een partij als de vereniging voor dorpsbelangen in gesprek alvorens te starten. Niet eens zozeer om problemen te voorkomen (meestal tref je geen problemen aan), maar deze partijen kunnen doorgaans adviseren en/of helpen bij de uitvoering.

bijvoorbeeld het inzetten op een (voor bewoners) transparante bedrijfsvoering, het betrekken van (door de verschillende partijen vertrouwde) experts op het gebied van biovergisting die kunnen helpen met het inzichtelijk maken van risico's en met het indammen van eventuele risico's. Distributieve rechtvaardigheid speelt wellicht eveneens een rol, maar zou daarna geadresseerd kunnen worden. In dit proces vergen communicatieprocessen tussen de verschillende partijen tevens aandacht.

In de andere casus zou inspiratie verkregen kunnen worden door theorieën over waargenomen procedurele rechtvaardigheid, stereotypen en meta-stereotypen en vertrouwen en conflicthantering te lezen. Een oplossingsrichting zou in dit geval kunnen zijn dat er gezocht wordt naar een door bewoners vertrouwde partij die kan mediëren. Vervolgens zou samen met de bewoners, maar waarschijnlijk vooral door bewoners, voorwaarden waaronder een biovergister gerealiseerd kan worden, geïdentificeerd kunnen worden. Uiteraard is het in beide situaties mogelijk dat de uitkomst is dat een biovergister niet wenselijk is. In dat geval zou bewoners gevraagd kunnen worden om met alternatieven te komen waarmee op een duurzame wijze aan de energievraag kan worden voldaan.

Twee casussen met weerstand tegen dezelfde techniek bleken dus bij nadere inspectie toch zeer verschillend te zijn omdat de groepen mensen die het betrof niet exact hetzelfde waren en niet exact hetzelfde hadden meegemaakt. Het betreft hier niet een unieke situatie: overal ontstaan groepen en geen groep is hetzelfde. Afhankelijk van de individuen die de groep vormen, de ervaringen die de leden zelf en gezamenlijk opdoen en de interactie die ze met elkaar aangaan, treedt vrijwel altijd een unieke situatie op. Dit wil niet zeggen dat het zinloos is te streven naar een soort 'standaard aanpak', maar wel dat altijd goed gekeken zal moeten worden in hoeverre de aanpak kansrijk is en hoe de aanpak het best uitgevoerd zou kunnen worden *voordat* het geïmplementeerd wordt. Dit is vooral belangrijk omdat we graag willen dat iedereen een bijdrage levert aan de energietransitie. Alleen als iedereen een steentje bijdraagt, al is het maar door maatregelen niet tegen te werken, vergroten we de kans dat klimaatambities gerealiseerd worden.

Heel concreet betekent dit dat we het ons niet kunnen permitteren om met onhandige maatregelen hele groepen mensen in de ankers te krijgen. Helaas gebeurt het regelmatig dat wij als sociale en gedragsprofessionals pas bij projecten betrokken worden op het moment dat er toch iets niet helemaal goed gegaan is. Niet zelden betreft het een persoon of organisatie die het idee opgevat heeft om een aanpak te proberen die door een partij (welke partij dan ook) is ontwikkeld en er vervolgens achter komt dat de aanpak voor de beoogde doelgroep niet werkt of in het slechtste geval tot weerstand leidt.

Om een praktisch begrip te verkrijgen van hoe gedrag in een concrete sociale context tot stand komt, is praktijkgericht onderzoek dus noodzakelijk. Breder geredeneerd kun je stellen dat een van de belangrijke functies van praktijkgericht onderzoek is om problemen die we tegenkomen beter te leren begrijpen. Een andere belangrijke functie van praktijkgericht onderzoek is dat het ons een methode biedt om op een systematische wijze nieuwe werkwijzen te ontwikkelen en te testen. Door gebruik te maken van een systematische aanpak bij het ontwikkelen en testen van deze nieuwe werkwijzen, kunnen we in relatief snel tempo leren van onze successen en fouten en, eveneens belangrijk, de resultaten van onze experimenten delen, zodat ook anderen van onze bevindingen kunnen leren. Een goed begrip van de ontstane situatie kan daarbij de eerste stap zijn op weg naar verandering. Zoals gesteld dient er in het realiseren van klimaatdoelstellingen nogal wat te veranderen terwijl de veranderbereidheid niet zo groot lijkt te zijn. Wat kunnen we hier aan doen? En wat als we daar niets aan doen?

Wat als we ons niet richten op gedragsverandering?

Volksgezondheid wereldwijd in gevaar door klimaatverandering

De klimaatverandering vormt een onaanvaardbaar risico voor de gezondheid van mensen, overall ter wereld. Dat staat in het rapport *The Lancet Countdown 2018*. De internationale versie is opgesteld door wetenschappers van 27 internationale topuniversiteiten van alle continenten, de Verenigde Naties en internationale agentschappen.

NOS, 29 november 2018

Greep uit portemonnee nog maar begin klimaatrekening

Driehonderd euro extra boven op de energierekening. Menig Nederlander wordt chagrijnig van het vooruitzicht op die kostenverhoging voor gas en elektriciteit volgend jaar. En die greep uit de portemonnee, waarmee subsidies voor nieuwe windmolens worden betaald, is nog maar het begin van de klimaatrekening.

(...)

Doemverhalen over het klimaat – op de publieke omroep is geen enkel tegenwoord meer te horen – maken een deel van de Nederlandse kiezers misschien murw. Maar niet iedereen is zo gek. Er zijn nog steeds klimaatdeskundigen, zoals voormalig IPCC-lid en hoogleraar Richard Tol, die de blinde haast in Nederland om miljarden euro's over de klimaatbalk te smijten, van de zotte vindt.

De Telegraaf, 11 december 2018

Zelfs veranderingen waarover we het bijna allemaal eens zijn, zoals het streven naar een rookvrije generatie, een actieve leefstijl en gezonder eten, zijn moeilijk. De gewenste verandering dient geïnitieerd en op lange termijn volgehouden te worden. Veel mensen willen het, weinig mensen lukt het. Als er dan ook nog eens sprake is van onenigheid over de veranderingen die nodig zijn, dan lijkt grootschalige verandering onmogelijk, zo niet een zeer moeizaam en kostbaar proces te betreffen. Zijn er alternatieven?

De techniek lost het op!

Afhankelijk van de persoon aan wie je het vraagt, zou je alternatieven voor aandacht voor gedrag te horen kunnen krijgen. Wellicht moet de techniek het voor ons op gaan lossen. Dat zou inderdaad geweldig zijn en zeker bij onze creatieve en innovatieve aard passen. De bijna spreekwoordelijke 'thoriumreactor'

die regelmatig in discussies voorbijkomt (veiliger voor mens en natuur en de grondstof is in overvloed aanwezig), is welkom. Doe maar een paar, maar wel nadat ze de kritische fase doorstaan hebben én op termijn enigszins betaalbaar zijn. Kunnen we daarop wachten? Ondertussen lukt het ons niet om de wereldwijde CO₂-uitstoot te verminderen⁵ en in ons eigen land is er weliswaar sprake van lichte vermindering⁶, maar de klimaatdoelstellingen zijn nog lang niet in zicht.

Uiteraard is het zinvol om verder te investeren in mogelijkheden om de energietransitie te versnellen door bestaande technologie te verbeteren en nieuwe te ontwikkelen. Echter, wachten totdat een potentieel goede optie geïmplementeerd kan worden, lijkt me een riskante strategie. Nu niets doen zorgt ervoor dat de balans tussen CO₂-opname en uitstoot verder verstoord raakt en de aarde verder opwarmt. Nu zoveel mogelijk verstandige maatregelen treffen met de tot onze beschikking staande technologie, lijkt me een betere strategie. Echter, niet ten koste van alles. Het niet kiezen voor bestaande en te ontwikkelen technologie werkt vertragend, maar het negeren van weerstand, zowel bij de keuze als bij de implementatie ervan, kan destabiliserend voor de samenleving werken en komt de duurzaamheid ervan op andere aspecten niet ten goede, zoals verderop meer uitgewerkt wordt.

Verbieden

Een andere mogelijkheid die genoemd wordt om verandering te bewerkstelligen, is het inzetten van verschillende beleidsinstrumenten. Het verbieden van het op de markt brengen van apparaten met een relatief hoog energiegebruik en het weren van oude dieselauto's uit steden zijn hier voorbeelden van. Dit kan, mits goed doordacht, inderdaad een effectieve manier zijn om veranderingen af te dwingen. Echter, er kleven ook nadelen aan die het op deze wijze regelen van de gehele transitie ongewenst maken. Veranderingen die optreden doordat keuzes beperkt of gestuurd worden, zijn door anderen (de overheid) opgelegd. Deze opgelegde verandering betekent doorgaans dat de intrinsieke motivatie om te veranderen ondermijnd wordt. Je maakt een keuze niet omdat je het zelf wil, maar omdat het nu eenmaal moet. Mocht een maatregel vervolgens wegvallen of er is nóg een verandering noodzakelijk, dan kan deze afwezigheid van intrinsieke motivatie ertoe leiden dat respectievelijk oude keuzes weer gaan overheersen en een nieuwe verandering weer nieuwe maatregelen vergt.⁷

5 zie bijvoorbeeld www.globalcarbonatlas.org

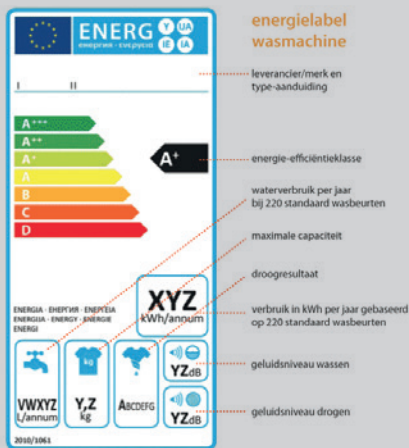
6 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/37/co2-uitstoot-in-2017-gelijk-aan-die-in-1990>

7 De consequenties van door de overheid opgelegde maatregelen op gedrag worden uitgebreid in het volgende hoofdstuk besproken: Wiekens, C. J., & Jukema, J. S. (*in druk*). *Gezondheidsprofessionals en het ondersteunen van healthy ageing*, in: C. J. Wiekens & J. S. Jukema (red.), *Healthy Ageing: Het ondersteunen van de gezondheid gedurende de levensloop*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

BOX 2: Maatregelen kunnen de intrinsieke motivatie bevorderen, mits ze goed uitgevoerd worden

De intrinsieke motivatie zal niet altijd ondermijnd worden. Een verbod op gratis plastic tassen motiveert mensen weliswaar dwingend tot meer duurzaam gedrag (veel mensen nemen zelf een tas mee), maar de optie blijft aanwezig, zij het betaald, om een plastic tas te kopen. Deze situatie wordt doorgaans als minder vervelend ervaren. Bovendien heeft deze maatregel als consequentie dat er minder plastic tassen in omloop zijn, wat een positieve descriptieve sociale norm (mensen gebruik vooral producten die hergebruikt kunnen worden) kan ondersteunen.

Maatregelen als het op Europees niveau verplichten van een bovengrens wat betreft het energiegebruik van belangrijke huishoudelijke apparaten en het verplichten van het weergeven van het energielabel van apparaten, kunnen door consumenten eveneens als welkome maatregelen ervaren worden (toegegeven, producenten vinden regelgeving in plaats van zelfsturing doorgaans minder geslaagd). Consumenten hebben weinig belang bij het kopen van energieverslindende producten en kunnen bij de aanschaf van de producten het energielabel gebruiken om inzicht in het energiegebruik te krijgen. Hoewel de beschreven maatregel wellicht welkom was en wellicht zelfs de intrinsieke motivatie had kunnen vergroten, omdat het mensen in staat had moeten stellen om relatief gemakkelijk milieuvriendelijkere keuzes te maken, werkt deze maatregel in de praktijk niet zo goed: doordat voor verschillende apparaten geldt dat de technologische ontwikkeling razendsnel gaat, zijn sommige energielabels (bijvoorbeeld die van koelkasten en vriezers) bij de introductie ervan al snel achterhaald geraakt. Fabrikanten zetten daardoor dingen als 'A+++ -30%' bij de beschrijving van het apparaat. Naast dat de toevoeging '-30%' niet gecontroleerd wordt, is het voor de meeste mensen onbegrijpelijk wat dit concreet betekent. Bovendien zijn de labels en de kleuren zeer slecht gekozen. Zo is bijvoorbeeld voor veel bekende apparaten bepaald dat als de 'energie-efficiëntieklasse' slechter is dan A+, ze niet op de Europese markt mogen verschijnen. Toch blijft het gewone energielabel van toepassing. Dit betekent concreet dat er een heleboel klassen (kleuren) op het label staan die voor het apparaat niet van toepassing zijn. Erger nog, een consument die een apparaat beoordeelt en naar het energielabel kijkt, kan hierdoor gemakkelijk op het verkeerde been gezet worden: A+ staat op het label als al een beetje groen afgebeeld en lijkt dus best goed (zie afbeelding 1). Mocht de consument voor het product kiezen, dan koopt hij of zij wat energiegebruik betreft het slechtste product dat op de markt mag verschijnen.

Afbeelding 1. Een goed bedoeld label dat in de praktijk misleidend is: alleen wasmachines met een 'energie-efficiëntieklasse' van A+ en hoger mogen op de Europese markt verschijnen.

Als het belang van een opgelegde maatregel bovendien niet ingezien wordt, dan is de kans groot dat men er onderuit probeert te komen. Een voorbeeld hiervan is de invoering van de Europese emissiestandaard voor auto's. Het schandaal dat optrad doordat fabrikanten softwarematig de auto's uitlijnden op een laboratoriumsituatie waarin de auto's getest werden (met weinig relatie met uitstoot in daadwerkelijk gebruik), is een goed voorbeeld van een niet gedeeld streven naar het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen. Als fabrikanten op het doel gericht waren geweest, dan hadden ze andere keuzes gemaakt. In dergelijke situaties is uitvoerige controle nodig om de goede naleving van de maatregel te garanderen.

Hiernaast dienen de consequenties van het overtreden van de regels ernstig genoeg te zijn om mensen ertoe te bewegen zich aan die regels te houden. Boetes en vrijheidsbeperkingen zijn hier voorbeelden van. Als opgelegde regels door een groep mensen onnodig gevonden worden, dan worden de regels bij onvoldoende controle en/of de inschatting dat het met de consequenties wel mee zal vallen, overtreden.⁷

Maatregelen die door de overheid getroffen worden, kunnen als beperkend en betuttelend worden ervaren. Het wordt in het geval van burgers lang niet altijd op prijs gesteld dat de overheid zich bemoeit met hun keuzevrijheid. Een dergelijk pad zou alleen bewandeld moeten worden als de kans van slagen van de gewenste verandering via andere wegen gering ingeschat wordt en de verandering belangrijk genoeg gevonden wordt om ingrijpen te motiveren. Doe je dit niet, dan kan er onvrede ontstaan, zoals ook uit de bespreking van de volgende overheidsmaatregel blijkt.

Financieel stimuleren en demotiveren van keuzes

Vervuilers, of dit nu bestuurders van diesel- of benzineauto's betreft of mensen die in huizen wonen met een laag energielabel, zou de overheid ook meer kunnen laten betalen. Hogere belastingen op benzine en dieselauto's (brandstofaccijnzen, bpm, motorrijtuigenbelasting, bijtelling) die niet of verminderd geheven worden op elektrische auto's zijn hier voorbeelden van. De recente verschuiving in de energiebelasting -een verhoging van de tarieven voor gas in combinatie met een verlaging van die op elektriciteit- kan in dit licht eveneens gezien worden.

Het doel van het kabinet is om energieverbruik te ontmoedigen. Daarom gaan huishoudens vanaf 1 januari gemiddeld alleen al aan energiebelasting 130 euro per jaar meer betalen.

NOS, 11 december 2018

Andersom kunnen klimaatvriendelijke keuzes financieel gestimuleerd worden met bijvoorbeeld subsidies. Deze maatregel kan zeer effectief zijn. Echter, ook hier geldt dat weerstand op de loer ligt. Voor het goed implementeren van een dergelijke maatregel, is draagvlak nodig en als die ontbreekt, kan onrust, weerstand en zelfs sterkere polarisatie optreden tussen groepen met verschillende (politieke) opvattingen. Dergelijke maatregelen dienen dus met mate, verstandig ingezet te worden en vervangen het streven naar duurzaam (keuze)gedrag niet. Bij het implementeren van deze opties dient goed nagedacht te worden over wanneer je voor iets kiest en, evenzo belangrijk, geïnvesteerd te worden in het op een goede manier uit kunnen leggen van de gemaakte keuzes.

Wie draagt wat bij aan het realiseren van klimaatambities?

Wees er maar trots op dat je voor het financieren van je elitaire hobby een grote greep uit de portemonnee van de Nederlandse gezinnen gaat doen

TPO, 21 december 2018

In bovenstaande uitspraak lees ik als psycholoog twee dingen. Allereerst een vraag over de noodzaak van de energietransitie (of in elk geval de invulling ervan) en vervolgens zie ik zorgen: zorgen over de hoge kosten die optreden en wie die kosten moet gaan betalen. Op het moment dat iemand vragen heeft over de noodzaak van iets wat mogelijk negatieve consequenties heeft en zich bovendien zorgen maakt over die consequenties, dan lijkt het me op zijn plaats dat er uitleg volgt en zo nodig een inhoudelijke discussie. Simpelweg verwijzen naar de noodzaak van een energietransitie lijkt me niet afdoende. Waarom denken we dat we dit moeten doen? Waarom *déze* maatregelen? Wat dragen ze bij? Hoe verhouden ze zich tot andere maatregelen? Kan iedereen het betalen? Wie draagt wat bij aan het realiseren van een duurzame samenleving?

Nijpels: kosten klimaatregelen moeten voor iedereen betaalbaar zijn

(...) Over de kosten zei Nijpels [voorzitter van het klimaatberaad, red.] dat die zich uiteindelijk zullen terugbetalen. “Maar ze moeten wel voor alle huishoudens te dragen zijn.” Over hoe de kosten over burgers, bedrijfsleven en overheid verdeeld moeten worden, liet hij zich niet uit. “Dat is een politiek vraagstuk.”

NOS, 21 december 2018

De beantwoording van belangrijke vragen overlaten aan politici is om meerdere redenen een onverstandig idee, ook al ligt daar de beslissingsbevoegdheid. Het betreft nota bene de ‘volksvertegenwoordiging’,⁸ waarmee we vaak niet zozeer een tegenstelling hebben tussen politiek en bevolking, maar tussen

8 Zie ook: Wiekens, C. J., & Visser, B. M. (2015). Samenleving legt klimaatprobleem te makkelijk op bord overheid. <http://m.energiepodium.nl/nieuws/item/samenleving-legt-klimaatprobleem-te-makkelijk-op-bord-overheid>.

bevolkingsgroepen. Het negeren van dit punt kan tot verdere polarisatie en onrust leiden. Er is nog een reden om de beantwoording niet over te laten aan politici: uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat het vertrouwen in de regering gemiddeld met een onvoldoende beoordeeld wordt.⁹ Bovendien blijkt dat wat de berichtgeving over klimaatverandering betreft, het ministerie en andere overheidsinstellingen slecht scoren: slechts 38% van een grote groep ondervraagden had vertrouwen in de informatie van de overheid.¹⁰ Als het klimaat alleen van belang was voor politici, dan is het prima om de uitleg over te laten aan deze politici, maar aangezien het vraagstuk van veel breder belang is, is het onverstandig om het toelichten van dergelijke beslissingen alleen als een politiek vraagstuk en politieke verantwoordelijkheid te beschouwen.

In het uitleggen van nut en noodzaak van de transitie en de maatregelen die daarvoor nodig zijn, is een belangrijke rol weggelegd voor onderzoekers en experts die bij kennisinstellingen werken. Uit hetzelfde onderzoek van het SCP blijken wetenschappelijke onderzoeksinstellingen het vertrouwen van 65% van de bevolking te genieten en daarmee het best te scoren. Naar aanleiding van het onderzoek dat we uitgevoerd hebben naar het publieke draagvlak voor biovergisters, hebben we een oproep gedaan voor het betrekken van wetenschappers in het publieke debat. Ook toen viel het ons op dat die zich ofwel niet roeren, ofwel een stuk schrijven dat niet gemakkelijk toegankelijk is voor het brede publiek en/of niet aangehaald worden door de media. Het betrekken van onafhankelijke experts die op een toegankelijke manier uit kunnen leggen welke opties we hebben en wat daarvan de mogelijke voor- en nadelen zijn, is wat we als lectoraat in de door ons georganiseerde acties doen. Hiermee hopen we ten eerste voldoende kennis over te brengen zodat iedereen verstandige beslissingen kan nemen, en ten tweede meer draagvlak voor de energietransitie te krijgen.

Wel is het belangrijk om erop te letten dat niet iedereen even overtuigd is van de waarde van de informatie van onderzoekers: een groep (35%) is minder overtuigd, omdat ze bijvoorbeeld twijfelen aan de onafhankelijkheid van de onderzoekers (“Door wie worden ze betaald?”). Er zijn bovendien specifieke groepen die over het algemeen minder vertrouwen in verschillende instituties hebben. Ook hier kunnen we als sociale professionals een waardevolle bijdrage leveren. Indien we zelf niet de juiste afzenders zijn, dan weten we hoe we processen zodanig kunnen inrichten dat, desnoods indirect, contact ontstaat met deze groep. In de bespreking van een aanpak voor probleemwijken kom ik hierop terug.

9 Sociaal en Cultureel Planbureau (2018). Burgerperspectieven 2018|3.

10 Sociaal en Cultureel Planbureau (2018). Burgerperspectieven 2018|1.

Een opmerkelijke conclusie die getrokken kan worden op basis van het onderzoek van het SCP is dat 1 op de 5 ondervraagden twijfelt over het antwoord op de vraag of er klimaatverandering plaatsvindt. Hiernaast denkt nog eens 10% van de mensen die wel geloven dat klimaatverandering optreedt, dat dit niet door de mens komt. Er valt dus nog het een en ander te bespreken met een aanzienlijke groep mensen die twijfelt aan de noodzaak van een dure energietransitie. Of twijfelen deze mensen aan klimaatverandering omdat ze bang zijn dat de gepeperde rekening op hun bord terechtkomt? Als mens zijn we uitstekend in staat om informatie die ons niet welgevallig is, te bagatelliseren, de afzender ervan in diskrediet te stellen en te ontkennen dat er waarheid in kan schuilen. Als dit de verklaring voor de ontkenning van klimaatverandering is, dan is het zeer waarschijnlijk dat meer informatie over opwarming van de aarde en het ontkrachten van klimaatmythes zinloos zal zijn (zie ook afbeelding 2).

Afbeelding 2. Op de website www.skepticalscience.com ontkracht cognitief psycholoog John Cook diverse veel voorkomende mythes waarin mensen geloven die twijfelen aan door de mens veroorzaakte klimaatverandering. Op verschillende niveaus (van leek tot expert) beschrijft hij onderzoek waaruit blijkt dat de ideeën daadwerkelijk mythes zijn. Toch is het de vraag of mensen die daadwerkelijk in dergelijke mythes geloven, onder andere vanwege de eerdergenoemde selectiviteitsbias (zie box 1), deze website zullen bezoeken en zich erdoor laten overtuigen. De website is dan ook vooral een plek waar mensen gemakkelijk informatie kunnen vinden over het onderzoek dat uitgevoerd is.

In vrijwel al het onderzoek dat we uitvoeren, vragen we deelnemers hoe ze tegen het streven naar een duurzame samenleving aankijken. Opmerkelijk is dat op een enkeling na iedereen hier voorstander van is. Niet zozeer omdat iedereen in grootschalig, door mensen geïnduceerde klimaatverandering gelooft, maar omdat iedereen het met zijn of haar eigen referentiekader belangrijk vindt: sommigen vinden het belangrijk omdat ze inderdaad bang zijn voor de gevolgen van klimaatverandering, anderen vinden het belangrijk omdat ze denken dat een duurzame samenleving kansen biedt voor meer autonomie, en weer anderen vinden het belangrijk omdat ze denken dat het verminderen van uitstoot, bijvoorbeeld door minder met auto's door het dorp of door de stad te rijden, op biochemisch niveau gezonder is voor de directe omgeving. Op basis van dit resultaat hebben we het standpunt verdedigd dat niemand tegen duurzaamheid

is en zelfs bereid is om hierin te investeren. Controverses bestaan louter uit een verdelingsvraagstuk wat betreft macht en geld. Vooralsnog is er weinig ingebracht tegen dit standpunt en houden we het aan. Het betekent concreet dat de aandacht vooral uit zou moeten gaan naar het verantwoorden van gekozen maatregelen: wat zijn de kosten van de maatregelen en wat zijn de baten?

Mijn collega zal in zijn rede nader ingaan op communicatie. Op dit punt volsta ik met de constatering dat er op het gebied van draagvlak voor de energietransitie werk aan de winkel is. Het is wenselijk om hierbij aandacht te schenken aan de aanzienlijke groep die twijfelt (positief gesteld) en de wellicht nog grotere groep die zich zorgen maakt. Het is te gemakkelijk, zo niet riskant, om deze groepen niet serieus te nemen. De zorgen van mensen die nu al niet of slecht rond kunnen komen en zich afvragen of ze straks de rekeningen nog wel kunnen betalen, lijken mij reëel en dienen geadresseerd te worden. Maar dit is niet de enige groep waarin onvrede heerst: het deel van de bevolking dat de rekeningen wel kan betalen, maar bijvoorbeeld het gevoel heeft dat er sprake is van distributieve onrechtvaardigheid (de kosten komen onevenredig bij hen terecht), kan eveneens onrust en weerstand veroorzaken. Hierin zien we polarisatie tussen 'links' en 'rechts' optreden en nog een risico van sterk gepolitiseerde discussies over klimaatverandering. Verschillende oppositiepartijen zoals de PVV (relatief veel lager opgeleide aanhangers), Forum voor Democratie (relatief weinig laagopgeleide en veel middelbaar opgeleide aanhangers)¹¹ laten zich kritisch uit over de noodzaak van de energietransitie.¹² Hoe voorkomen we een volledig gepolitiseerd onderwerp? Hoe voorkomen we weerstand en het afhaken van groepen mensen? Of, nog beter, hoe komen we tot gezamenlijk gedragen plannen? In ons lectoraat proberen we op verschillende vlakken bij te dragen aan het creëren van draagvlak voor de transitie naar een duurzamere samenleving.

11 Ipsos, 2 oktober 2018. Baudet, Wilders en de strijd op rechts.

12 Ipsos, 15 augustus 2018. Een verhitte discussie.

De bijdrage van het lectoraat aan draagvlak en participatie

Psychologists recognize that the lives and identities of human beings (...) are connected across generations and that there is a reciprocal relationship between human beings and their natural and social environments.

Psychologists recognize that (...) their work contributes to a stable society that enhances the quality of life for all human beings.

Universal Declaration of Ethical Principles for Psychologist

Social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing.

Landelijk opleidingsdocument Sociaal Werk, 2017

Het streven naar stabiele samenlevingen en het welzijn van alle mensen zit in het DNA van Toegepast Psychologen en Sociaal Werkers. Hier ligt dan ook de kern van de bijdrage die we kunnen leveren aan het streven naar een duurzamere samenleving. In beide beroepsgroepen zit het besef dat welzijn afhankelijk is van relaties tussen mensen en de relatie tussen mens en omgeving. Toegepast op duurzaamheid in brede zin bestaat onze bijdrage uit het in samenwerking met betekenisvolle sociale groepen (bijvoorbeeld gezinnen, buurten, organisaties en scholen) streven naar draagvlak en participatie op weg naar een duurzamere samenleving.

Een belangrijk uitgangspunt in ons werk is dat we ons dus richten op betekenisvolle sociale groepen. Dit doen we omdat veranderen, zoals gesteld, moeilijk is en het daarom helpt om er niet alleen voor te staan. Mensen in een groep kunnen elkaar ondersteunen en aanmoedigen. Wat een betekenisvolle groep is, is niet iets wat we op voorhand kunnen bepalen. Soms is een buurt betekenisvol, omdat buuren elkaar kennen en er een hoge mate van sociale cohesie (verbondenheid) heerst, maar soms ook niet. In een dorp kan het verstandig zijn om bij een vereniging aan te sluiten, maar als het verenigingsleven niet ver ontwikkeld is, dan is dat minder zinvol. Naast dat mensen elkaar in groepen kunnen ondersteunen, kun je in groepen eveneens gebruik maken van het aanwezige sociaal kapitaal. In vrijwel elke groep die we tegenkomen zit bijvoorbeeld wel iemand die meer ervaring en kennis op een bepaald gebied heeft dan de rest en anderen wil helpen. De ondersteuning kan dan gericht worden op

het faciliteren van kennisdeling en op de kennis en vaardigheden die (nog) niet aanwezig zijn. Of in de groep kan iemand zitten die als ‘vertaler’ kan optreden tussen de partij die graag iets wil (bijvoorbeeld een gemeente of woningcorporatie) aan de ene kant en de bewoners aan de andere kant. Deze vertaler kan enerzijds de zorgen en wensen van zijn of haar omgeving (buurt- of dorpsgenoten) onder woorden brengen en anderzijds de (on)mogelijkheden van de partij die iets wil verwoorden. Overigens betreft het hier een precair proces waarbij gerealiseerd moet worden dat de vertaler in geen geval tegenover de bewoners moet komen te staan. Als externe partij en/of ondersteunende professional kun je een buurt of dorp aan het einde van de dag verlaten, als bewoner niet.

Naast dat we als uitgangspunt betekenisvolle sociale groepen nemen, is een belangrijk uitgangspunt in ons werk dat we mensen niet vertellen wat ze moeten doen, maar dat we mensen bewust maken van hetgeen speelt en van voldoende kennis voorzien om zélf keuzes te maken in wat te steunen en wat te doen. Uiteraard moedigen we het leveren van een bijdrage aan en dagen we alternatieve visies, zoals het idee dat de mens niet bijdraagt aan klimaatverandering, uit. Echter, we dwingen niemand tot het maken van een keuze waar diegene niet zelf achterstaat. Uiteindelijk zijn er meerdere stappen nodig op weg naar een duurzame samenleving, waarbij het nu nog niet duidelijk is welke stappen er in de toekomst noodzakelijk zijn. Om te voorkomen dat er bij elke verandering weer nieuwe dwingende maatregelen noodzakelijk zijn, is bewustzijn, een gevoel van urgentie en motivatie om een bijdrage te leveren, oftewel ‘het willen bijdragen aan verandering’ gewenst. Dit is de reden dat de veranderingstrajecten, waar mogelijk, zoveel mogelijk ontworpen en uitgevoerd worden door de doelgroep en in samenwerking met belanghebbenden. Op deze manier kan betrokkenheid en het gevoel zelf de regie te kunnen voeren, vergroot worden.

De weg naar een duurzame samenleving

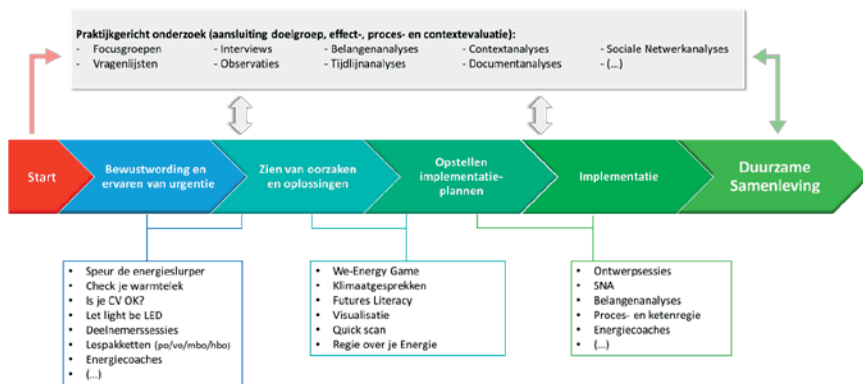
Een belangrijke en logische eerste stap op weg naar een duurzamere samenleving is het streven naar een gezamenlijk begrip en bewustzijn van de problemen die er zijn en daarmee het vergroten van de ervaren urgentie om na te denken over de bijdrage die geleverd kan worden.¹³ Bewustzijn zonder ‘handelingsperspectief’ zal echter niet tot verandering leiden en veroorzaakt slechts onrust. Aan het

13 Een alternatief voor deze werkwijze is een meer ‘oplossingsgerichte benadering’. In plaats van aandacht te besteden aan (de oorzaken van) het probleem en daar een oplossing voor te zoeken, richt je je in een dergelijke benadering veel meer op een ‘gewenste toekomst’. In deze benadering wordt de stap van probleemverkenning en -verheldering min of meer overgeslagen en wordt direct de aandacht gericht op een gewenste situatie en vervolgens op wat er nodig is om die situatie te bereiken. Ook de oplossingsgerichte benadering volgen we, indien passend bij de context, in onze trajecten.

bewustzijn dient dus het zien van oorzaken en oplossingsrichtingen gekoppeld te worden. In onze eerste projecten zo'n 7 jaar geleden ging dit nog wel eens verkeerd: het lukte ons weliswaar om bewustzijn te creëren voor problemen, maar nog niet om mensen voldoende inzicht en vertrouwen te geven dat ze een zinvolle bijdrage aan het oplossen van de problemen konden leveren. In een project genaamd 1.000 Slimme Huishoudens lukte het ons bijvoorbeeld om met behulp van een EMS (energiemonitoringsysteem, in dit geval een programma waarmee mensen inzicht in hun energiegebruik thuis konden krijgen) het bewustzijn van het energiegebruik te vergroten bij mensen met een relatief lage sociaaleconomische status. Bovendien raakten deze mensen gemotiveerd, indien ze dat nog niet waren, om hun energiegebruik te verminderen. De gewenste verandering trad echter maar matig op doordat energiemonitoringsystemen tot op heden onvoldoende in staat zijn om mensen 'tailored feedback' (concrete feedback die aansluit bij hun situatie en bijvoorbeeld gericht is op het anders gebruiken van apparaten, het vervangen van apparaten indien mogelijk en/of het niet meer gebruiken van apparaten) te geven. Veelal geven energiemonitoringsystemen inzicht in de huidige situatie en is het aan de gebruiker om met behulp van enkele algemene tips te bedenken welke maatregelen hoeveel gaan bijdragen in de besparing op hun totale energiegebruik. Voor veel mensen biedt dit niet genoeg aanknopingspunten om hun eigen energiegebruik aan te passen. Kortom, niet alleen het vergroten van het bewustzijn van de problemen is dus belangrijk, maar als dit bewustzijn vertaald moet worden in gewenste verandering, dan is ook het zien van oorzaken van de problemen én mogelijke oplossingsrichtingen (handelingsperspectief) noodzakelijk.

Op het moment dat een of meerdere oplossingsrichtingen gevonden zijn, kan de ontwerpfase beginnen waarin de oplossingsrichting uitgewerkt wordt tot concrete implementatieplannen. Hoe concreter en specifieker de implementatie intenties geformuleerd worden, inclusief wie wat wanneer gaat doen, des te groter de kans is dat de intenties omgezet worden in gedrag. De daadwerkelijke uitvoering van het gedrag vindt plaats in de implementatiefase. Uiteraard kan in de implementatiefase (net als in alle fasen ervoor) ontdekt worden dat er iets over het hoofd gezien wordt. In dat geval kan men teruggrijpen naar een eerdere fase.

Het doorlopen van het beschreven proces wordt in de volgende afbeelding samengevat (zie afbeelding 3).

Afbeelding 3. Fasen in het veranderingsproces dat moet leiden tot een duurzamere samenleving. Praktijkgericht onderzoek (bovenaan) wordt ingezet ter ondersteuning van het proces. Per stap kunnen verschillende methoden en technieken (onderaan enkele voorbeelden) ingezet worden.

Hoewel in de afbeelding een lineair proces staat, betreft het eigenlijk een cyclisch proces: meerdere stappen zijn noodzakelijk wil men richting een duurzamere samenleving gaan, waardoor het gehele proces of delen van het proces opnieuw uitgevoerd kunnen worden. Door externe en interne veranderingen kan het bovendien noodzakelijk zijn om weer nieuwe aanpassingen te doen, omdat de huidige situatie bijvoorbeeld ineens minder duurzaam kan zijn. Niet alle stappen hoeven doorlopen te worden; als een groep al verder in het proces is, dan begint de ondersteuning niet bij 'start' maar bij de stap waar de groep is. Om te kunnen bepalen wie waar in het proces zit, kan van praktijkgericht onderzoek gebruik gemaakt worden.

Onderzoek wordt, naast het bepalen van de uitgangspositie, tijdens het proces verder ingezet om effectevaluaties uit te voeren ("Wat voor effecten heeft hetgeen we doen?"), om procesevaluaties uit te voeren ("Verloopt alles volgens plan en wat leren we van het doorlopen proces?") en contextanalyses ("Hoe beïnvloedt de context het verloop en het effect van hetgeen we doen?"). Deze analyses kunnen het proces versterken en zorgen er bovendien voor dat er geleerd wordt van hetgeen gedaan is. Niet alleen leren de actoren hiervan, ook kunnen andere groepen van deze leerervaringen profiteren.

Ontwikkelde methoden en technieken om groepen te helpen stappen te zetten naar een duurzame samenleving

Ter ondersteuning van de stappen die groepen zetten op weg van de huidige situatie naar een meer duurzame samenleving, hebben we, vrijwel altijd in samenwerking met de doelgroep, verschillende methoden ontwikkeld. Wat betreft het zetten van de eerste stap, het vergroten van het bewustzijn en de urgentie om duurzamer te gaan leven, hebben we in diverse projecten ervaring opgedaan. Indien een groep zelf nog weinig stappen heeft gezet, is het belangrijk dat de wijze waarop bewustzijn gecreëerd en inzicht gegeven wordt in eerste instantie vooral interessant is. Wat interessant is, valt niet goed op voorhand te zeggen, aangezien dit per individu en doelgroep kan verschillen. Vaak willen mensen echter in eerste instantie iets leren over hun eigen situatie (hoog zelfrelevant). Dit is de reden dat we doorgaans met een relatief eenvoudige actie starten die thuis uitgevoerd kan worden. In alle acties die we ontwikkeld hebben, zitten bovendien sociale elementen: samen met huisgenoten of met bijvoorbeeld de burens, wordt de actie uitgevoerd. Tijdens de actie leert men iets over het eigen energiegebruik en kan men het gebruik vergelijken met dat van anderen. Tijdens de actie en de deelnemerssessies die we organiseren, leert men bovendien hoe het eigen energiegebruik verminderd of verduurzaamd kan worden (het aanbieden van handelingsperspectieven). Zie voor enkele voorbeelden van de met partners en verschillende doelgroepen ontwikkelde acties, box 3.

BOX 3: Ontwikkelde acties om de eerste stappen in de energietransitie te zetten

De afgelopen jaren hebben we met verschillende partners acties ontwikkeld gericht op het vergroten van het bewustzijn en de ervaren urgentie om met duurzaamheid aan de slag te gaan. Acties als *Speur de Energieslurper* (met een energie verbruiksmeter op zoek gaan naar de grootste stroomgebruikers in huis), *Check je Warmtelek* (met een warmtebeeldcamera zoeken naar warmtelekken), *Is je CV OK?* (meten of je CV installatie wel optimaal presteert), *Regie over je Energie* (Energie Management Systemen uitproberen) en *Let light be LED* (uitproberen van LED-lampen om de juiste lampen voor in je huis te kunnen kiezen) zorgen ervoor dat mensen zich bewust worden van hun eigen energiegebruik en inzicht krijgen in mogelijkheden om hun gebruik te verminderen. Als een groep nog geen eerdere stappen gezet heeft, beginnen we doorgaans met de actie *Speur de Energieslurper*, omdat deze actie relatief eenvoudig uit te voeren is en de vervolgstappen eveneens relatief eenvoudig zijn en doorgaans geen grote investeringen behoeven.

Voorbeeld van een deelnemerssessie

"Ik ben een apparaat dat, als je mij nu koopt, op jaarbasis een gemiddeld gezin €33,- aan elektriciteitsverbruik kost"

"In Peize kost ik de bewoners gemiddeld €69,- per jaar"

"4 huishoudens betalen bij een gemiddeld gebruik, meer dan €132,- per jaar voor mij"

Buurkracht

provincie Drenthe

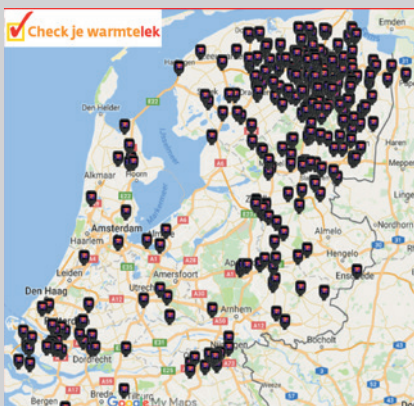
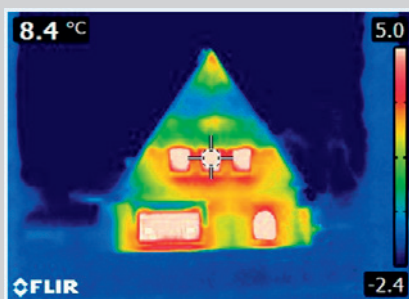
Speur de Energieslurper

Tijdens de actie *Speur de Energieslurper* kan een buurt (of andere sociale groep) een of meerdere koffers met energieverbruiksmeters lenen. In de koffer zitten vier meters waarmee inzicht in het energiegebruik op apparaatniveau verkregen kan worden en er zit een format in (paper & pencil of een verwijzing naar een website) waarop deelnemers het energiegebruik van enkele apparaten kunnen zetten. Na enkele dagen gemeten te hebben, gaat de koffer naar de burens die hetzelfde doen. Het thuis meten van het elektriciteitsgebruik van apparaten levert inzicht op in de grootste energieslurpers in de woning. Het vergelijken van het energiegebruik van de eigen apparaten met die van de

burens, leert een deelnemer in hoeverre het apparaat een energieslurper is. Deelnemers komen er dan bijvoorbeeld achter dat hun vriezer drie keer zoveel energie gebruikt als de vergelijkbare vriezer van een van de burens. Tijdens deze actie maken we dus gebruik van een proces dat sociaal leren genoemd wordt. Sociaal leren is een van de voornaamste manieren waarop mensen leren.

Door de actie in een groep uit te voeren, zijn er altijd wel mensen die tot interessante inzichten komen en die willen delen.

Alle resultaten, inzichten en mogelijke vervolgstappen worden met de deelnemers in een deelnemerssessie achteraf besproken. Tijdens de deelnemerssessies ontstaan vrijwel altijd discussies, bijvoorbeeld over de vraag wat nu eigenlijk duurzaam is: “Als ik een apparaat vervang, is dat dan wel duurzaam?”, “Moet ik bij het inschatten van de duurzaamheid van mijn wasmachine niet ook kijken naar hoeveel water hij gebruikt?”, et cetera. Door voorafgaande aan de deelnemerssessie een eerste meting uit te voeren, kunnen we aansluiten bij de vragen en behoeften van de deelnemers. We kunnen bijvoorbeeld iemand uitnodigen die meer weet over een onderwerp waarover de deelnemers vragen hebben of partijen uitnodigen die de groep kunnen helpen met het realiseren van gewenste vervolgstappen.

Check je Warmtelek

Na Speur de Energieslurper bieden we in sommige gevallen acties aan die wat moeilijker zijn, bijvoorbeeld een actie als Check je Warmtelek waarbij we deelnemers goede thermografische beelden leren maken. Om mensen zoveel mogelijk zélf de regie te laten voeren, nemen we dit expres niet uit handen. De meeste groepen kunnen met de juiste instructie en duidelijke handleidingen (we hebben zowel een zeer korte handleiding als een zeer uitgebreide handleiding met voorbeeldbeelden erin) zodanig goede beelden maken dat ze een goed gevoel krijgen voor hoe de woning ervoor staat. In dit geval is het niet iemand van buitenaf die komt vertellen wat er met de woning moet gebeuren (en die dan vertrouwd dient te worden), maar ontdekken bewoners het zelf.

Tijdens de deelnemerssessies komt een thermograaf de deelnemers helpen met de interpretatie van de beelden. Tijdens een dergelijke actie komen deelnemers er bijvoorbeeld achter dat het dak niet goed geïsoleerd is, ramen vervangen dienen te worden of, zoals bij de afbeelding hierboven te zien is, dat de gevel van de woning van oma absoluut niet goed geïsoleerd is en er waarschijnlijk geen radiatorfolie achter de radiatoren hangt (de radiatoren zie je van buitenaf door de gevel heen). Ook worden tijdens de deelnemerssessies aan de hand van de behoeften van de deelnemers, maatregelen (klein en groot) gepresenteerd. Indien mogelijk en gewenst, wordt er zelfs gezamenlijke inkoop van bepaalde maatregelen geregeld, wat vaak goedkoper is dan wanneer huishoudens de maatregelen alleen zouden treffen.

We hebben veel geleerd van deze trajecten en vooral dat energie niet zomaar op de agenda komt te staan. Hiernaast blijkt dat de meeste mensen geen flauw idee hebben wat hun energiegebruik is, laat staan dat ze weten hoe ze dit gebruik kunnen verminderen of verduurzamen. Het succes van de ontwikkelde acties is afhankelijk van verschillende factoren. Ten eerste van het succesvol kunnen aansluiten bij de behoeften van de doelgroep. Ten tweede de opbouw van de acties (eerst zelfrelevant en gemakkelijk, daarna de wat moeilijkere onderwerpen, waarbij het de kunst is om tijdens de acties het enthousiasme zodanig te verhogen dat de volgende, moeilijkere stap gezet kan worden). Ten derde in hoeverre het lukt om er een 'sociaal proces' van te maken: lukt het om het gevoel te creëren dat deelnemers een groep vormen en een gezamenlijke zoektocht gestart zijn en lukt het individuele deelnemers om hun huisgenoten eveneens te interesseren? Het antwoord op deze vragen bepaalt voor een groot deel de mate waarmee met een dergelijke actie succes geboekt kan worden. Ten vierde is succes, zoals wij dat definiëren, afhankelijk van de mate waarin het lukt om met de groep passende vervolgttrajecten te starten en voor de vervolgttrajecten voldoende draagvlak te creëren. Ten vijfde kan als factor die het succes bepaalt de tijd en timing van de acties genoemd worden: de doorlooptijd mag niet langer dan ongeveer 10 weken (van aankondiging tot en met de deelnemerssessie) zijn en in de timing dient rekening gehouden te worden met 'vakantieperiodes' (bijvoorbeeld de periode vanaf eind mei tot 1 september, waarbij eind mei tot en met de bouwvak een doelgroep kan ontbreken die geen kinderen in huis heeft en gebruik maakt van het voorseizoen). Tot slot kan meegenomen worden dat succes, wederom zoals wij dat definiëren, afhankelijk is van de voortzetting van de trajecten op het moment dat wij vertrekken. We streven in dergelijke trajecten dan ook vaak naar het oprichten van een of meerdere werkgroepen, commissies, aansluiting bij lokale initiatieven of het oprichten van een coöperatie, zodat de groep zelfstandig verder kan.

Wat betreft de resultaten die we met partners met deze acties geboekt hebben, kunnen we stellen dat de acties, mits goed uitgevoerd en ingezet voor de juiste doelgroep, bijdragen aan energiebewustzijn, energiebesparing en aan enthousiasme voor het thema duurzaamheid. De eerste belangrijke stap is daarmee gezet. Een andere mijlpaal die we met onze partners behaald hebben, is dat het ons met dergelijke acties lukt om groepen bij de energietransitie te betrekken die niet zo snel uit zichzelf aansluiten. Naast de mensen die milieudoelstellingen hebben of aan het ontwikkelen zijn, een interesse in techniek hebben of bijvoorbeeld heel graag geld willen besparen, trekken we met onze acties ook mensen aan die meedoen omdat ze het leuk vinden om een dergelijke actie samen met de groep die het betreft te doen: "Ik doe mee omdat ik het leuk vind om iets met collega's te ondernemen" of "Ik woon hier nog niet zo lang en wil mijn burens graag beter leren kennen" zijn reacties die we vaak zien. Een andere mijlpaal die we behaald hebben, is dat vrijwel alle deelnemers na de betreffende actie graag vervolgstappen willen zetten: in een buurtgerichte aanpak is zelfs 99% van de deelnemers bereid om aan een volgende actie deel te nemen.

Echter, er kleven ook nadelen aan het op deze wijze betrekken van mensen bij de energietransitie en bij duurzaamheid in bredere zin. Allereerst is de buurt- of wijkgerichte aanpak arbeidsintensief. Alleen als de juiste afzender (het liefst buurtgenoten, maar onze studenten, mits goed aangekondigd, zijn tevens een goede afzender) ingezet wordt en deze afzender persoonlijk bij iedereen langsgaat, kan een hoge deelname behaald worden. Met studenten doet in wijken waar nog niets aan de energietransitie gedaan is (geen lokale initiatieven, weinig mensen die maatregelen getroffen hebben, geen externe acties die bijvoorbeeld vanuit de gemeente uitgevoerd zijn, et cetera) tussen de 30-55% van de benaderden mee. Bij buurtgenoten als afzender is de respons rate doorgaans hoger ('doorgaans' omdat het uiteraard belangrijk is om hier te kijken naar relaties in de buurt en eventuele populariteit van de bewoners die de kar trekken). Een nadeel is dus dat de actie arbeidsintensief is en daardoor veel kost (tijd en/of geld). Een ander nadeel is dat we geleerd hebben dat met een dergelijke actie niet iedereen bereikt wordt. Belangrijke groepen, vanuit het perspectief van zowel draagvlak als participatie en sociale innovatie gezien, blijven buiten beeld.

Toekomst. In de toekomst zien we voor dergelijke acties vooral een toepassing binnen buurt-, wijk- of dorpsgerichte benaderingen die vanuit de overheid geïnitieerd worden (bijvoorbeeld in hun streven om wijken aardgasvrij te maken), vanuit lokale initiatieven die graag meer buurt- of dorpsgenoten deel willen laten nemen, en vanuit woningcorporaties die bijvoorbeeld rijtjeswoningen willen renoveren naar NoM (Nul op de Meter) woningen. Deze partijen hebben en hoge mate van participatie nodig en kunnen dergelijke acties initiëren om de interesse voor duurzaamheid op een laagdrempelige wijze te vergroten en daarmee draagvlak voor hun plannen te genereren. De acties vormen een alternatief (of aanvulling) op het organiseren van bewonersavonden waarin bewoners informatie over energiegebruik wordt verstrekt, of kunnen een groot aantal individuele keukentafelgesprekken voorkomen doordat de meeste mensen via de sociale groep benaderd kunnen worden (voor de overige mensen zijn individuele gesprekken dan nog wel gewenst).

Voorgaande gedachte zat achter de gehonoreerde RAAK-publiek aanvraag 'Op naar beter nul op de meter' (zie afbeelding 4).¹⁴ In het project wordt gekeken naar de beste manier(en) om bewoners mee te nemen in grootschalige renovatie naar NoM woningen.

¹⁴ Aangevraagd in samenwerking met het lectoraat Ruimtelijke Transformaties van de Hanzehogeschool Groningen.

Afbeelding 4. Gehonoreerde RAAK-publiek aanvraag waarin we met woningcorporaties en andere belanghebbenden op zoek gaan naar de beste manier om 'het bewonersproces in te richten'.

Het project is gestart na het lezen van de aanbevelingen die op communicatiegebied gedaan werden naar aanleiding van 'stroomversnelling'¹⁵. In de aanbevelingen stond dat individuele keukentafelgesprekken onmisbaar waren in dergelijke trajecten. Aangezien wij van mening zijn dat een dergelijke aanpak de kern van stroomversnelling, het in hoog tempo opschalen van het aantal renovaties, in de weg stond, zijn we met een groot aantal partners in nauwe samenwerking met woningcorporaties op zoek gegaan naar alternatieve, groepsgerichte wijzen waarop bewoners in dergelijke trajecten naar ieders tevredenheid zo goed mogelijk meegenomen kunnen worden.

Verdere onderzoeksactiviteiten worden de komende jaren gericht op mogelijkheden om met verschillende maatschappelijke partners zoveel mogelijk bewoners in staat te stellen mee te doen met de acties. Wanneer welke actie via welke partij en bij wie het best aanslaat, is daarbij een belangrijke vraag. Wie kan het best aandacht in een buurt of dorp trekken voor de mogelijkheid om met duurzaamheid aan de slag te gaan? We beginnen doorgaans met Speur de Energieslurper, maar sommige buurten zijn al wat verder, bijvoorbeeld omdat

¹⁵ Zie www.stroomversnelling.nl en www.bewonerscommunicatie.com.

ze deelgenomen hebben aan een zonnepanelenactie. Is het in deze gevallen beter om direct een wat meer complexe actie aan te bieden en om te helpen bij het zetten van vervolgstappen die wellicht wat grotere investeringen vergen? Of is de basiskennis in combinatie met de interesse voor energie dan doorgaans nog niet voldoende? Antwoorden op deze vragen kunnen leiden tot een betere inschatting waar, wanneer, bij wie en hoe deze acties tot enthousiasme en daadwerkelijke stappen kunnen leiden. Hiernaast zijn we benieuwd naar mogelijkheden om, als de interesse voor vervolgstappen eenmaal aanwezig is, passende vervolgstappen aan te bieden. Ook zijn we nieuwsgierig naar het antwoord op de vraag hoe je een mogelijke bijdrage van een partner zo goed mogelijk afstemt op de behoeften van de bewoners (zie hiervoor eveneens de paragraaf over het ondersteunen van lokale en regionale overheden). Samen met partners hopen we op al deze fronten vooruitgang te boeken, bijvoorbeeld met het project 10.000 Duurzame Huishoudens, waarin we in de provincie Drenthe streven naar het kunnen aanbieden van Speur de Energieslurper aan 10.000 Drentse huishoudens (zie box 4).

BOX 4: 10.000 Duurzame Huishoudens

In het project 10.000 Duurzame Huishoudens wordt de actie Speur de Energieslurper in twee jaar tijd aan 10.000 Drentse huishoudens aangeboden. Het project wordt uitgevoerd in opdracht van de provincie Drenthe, waar

in 2015 de eerste actie ontwikkeld en getest is. Inmiddels zijn vele partners, waaronder gemeenten, dorpsverenigingen, lokale initiatieven, alsook ondersteunende partijen als de Natuur en Milieufederatie Drenthe, De Drentse KEI en Buurkracht, bij het project betrokken. Samen met hen experimenteren we met wijzen waarop de actie zo efficiënt en effectief mogelijk aangeboden kan worden.

Acties uitvoeren via organisaties

Om het nadeel van de hoge tijdsinvesteringen in buurtgerichte acties te ondervangen, hebben we de afgelopen jaren ervaringen opgedaan met het uitvoeren van de acties binnen of met organisaties. Als het doel is zoveel mogelijk mensen te enthousiasmeren om de eerste stappen te zetten (draagvlak en participatie), dan kan de hulp van bestaande organisaties goed gebruikt worden. Met deze gedachte is in samenwerking met Enexis Groep en N.V. Nederlandse Gasunie in 2016 geëxperimenteerd met wat later Bedrijfkracht is gaan heten (zie ook de afbeeldingen 5 en 6). De acties worden via organisaties, meestal in het kader van het invulling geven aan MVO-beleid (Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen), aan medewerkers aangeboden. In dit geval doen in plaats van burencollega's in teams met de actie mee.

Voordelen van deze aanpak zijn dat er veel minder ‘werving’ noodzakelijk is (via een organisatie kun je direct heel veel mensen bereiken) en dat er van de bestaande infrastructuur (bijvoorbeeld communicatiekanalen binnen een organisatie) gebruik gemaakt kan worden om de actie te organiseren. Hierdoor kunnen de acties sneller, efficiënter, goedkoper en effectiever uitgevoerd worden. Voor deelnemende organisaties geldt dat de acties helpen om gezamenlijk invulling aan MVO-beleid te geven.

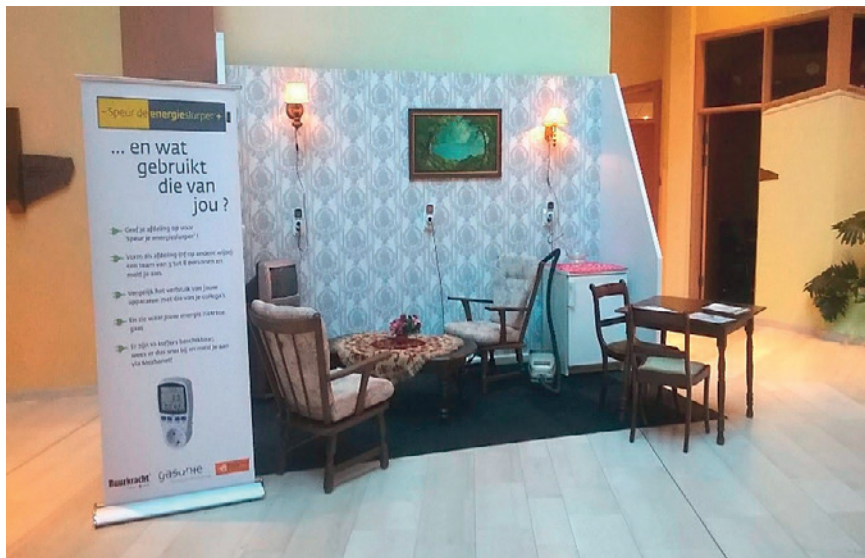
BEDRIJF KRACHT

MAAK WERK VAN SLIMMER WONEN

90 koffers zijn op reis. De koffers reizen door heel Nederland en gaan van organisatie naar organisatie. Ze gaan door de handen van teams met namen als de Zuunige Stekkers, What's on Watts off, ComInActie, de Wattjes, de MegaWattjes, de Hummers en “Schat, het is je krultang”. Al deze teams hebben en doel: Het speuren naar de grootste energieslurpers.

Afbeelding 5. Via Bedrijfkracht hebben inmiddels meer dan 1.000 mensen meegedaan aan acties gericht op het bevorderen van duurzaam gedrag. Op deze afbeelding staan de huishoudens die deelgenomen hebben aan de actie *Speur de Energieslurper*. In alle huizen is met energieverbruikers gemeten hoeveel elektriciteit verschillende apparaten gebruiken en de resultaten zijn onderling en met ons gedeeld.

Inmiddels participeren in Bedrijfkracht meer dan vijftien organisaties (bedrijven, een woningcorporatie, gemeenten en provincies). Organisaties worden aangespoord om, passend bij hun ‘core business’, hun expertise en/of interesse, nieuwe acties gericht op het vergroten van duurzaam gedrag te verzinnen en samen met ons te ontwikkelen. Een van de meest actieve groepen in dit netwerk bestaat uit medewerkers van Gasunie. Deze medewerkers hebben in samenwerking met ons en met Enexis Groep meerdere acties bedacht, uitgevoerd en beschikbaar gesteld voor andere organisaties.

Afbeelding 6. Voor Buurkracht zijn verschillende huiskamers ontworpen om aandacht te genereren voor de acties. Het plaatsen van een dergelijke huiskamer, in dit geval met oude apparaten waarvan het energiegebruik met verbruiksmeters daadwerkelijk live gemeten wordt (in het midden van de muur zitten drie energieverbruiksmeters in drie stopcontacten waarmee de vriezer, de verlichting en een ander apparaat gemeten wordt). Door de huiskamer bij de entree van een deelnemende organisatie te plaatsen (in dit geval Gasunie) en daarmee aandacht te vragen voor de actie en mensen op te roepen om deel te nemen, bereik je op een efficiënte wijze veel mensen.

Afbeelding 7. In samenwerking met N.V. Nederlandse Gasunie en Enexis Groep hebben we nieuwe acties binnen Buurkracht ontwikkeld en getest.

Een nadeel van een aanpak via organisaties is uiteraard wel dat op deze manier alleen werkenden bereikt worden en voornamelijk meestal de werknemers van de wat grotere organisaties die kunnen investeren in een dergelijke actie. Nu experimenteren we weliswaar met 'treintjes' (kleine organisaties die gezamenlijk mee kunnen doen), maar het nadeel van het slechts bereiken van werkenden blijft hiermee uiteraard overeind.

Bereiken van specifieke doelgroepen

Zoals al enkele keren genoemd, zijn sommige groepen moeilijker te bereiken en te enthousiasmeren dan andere groepen. Groepen die we in onze buurtgerichte acties missen, zijn bijvoorbeeld ouders met kinderen (zij geven vaak aan het te druk te hebben), oude ouderen (zij geven aan dat ze er op hun leeftijd niet meer mee willen beginnen) en mensen met een relatief lage sociaaleconomische status.

Om ouders met kinderen te bereiken, hebben we geëxperimenteerd met het nastreven van meerdere doelen tegelijk: het enthousiasmeren van een nieuwe generatie voor duurzaamheid én het tegelijkertijd betrekken van hun ouders hierbij. Hiervoor hebben we lespakketten ontwikkeld waarin leerlingen alleen of met de hulp van hun ouders hun eigen energiegebruik thuis in kaart leren brengen. De resultaten presenteren leerlingen per klas aan elkaar en aan hun ouders. Eigenlijk verzorgen de leerlingen in deze variant de deelnemerssessies die wij normaal gesproken met onze partners organiseren. Tijdens de deelnemerssessie zijn de ouders toehoorders van de plannen die de leerlingen maken om een bijdrage te leveren aan een duurzamere samenleving. Ook mogen ouders natuurlijk meedenken. Met deze lespakketten wordt dus naast de leerlingen, een belangrijk groep bereikt die aangeeft het vaak te druk te hebben en daardoor ontbreekt in initiatieven die vanuit verschillende organisaties of vanuit de buurt georganiseerd worden.

Om mensen met een relatief lage sociaaleconomische status te bereiken, hebben we met verschillende methoden geëxperimenteerd. Afhankelijk van de co-existent van problemen (taalbeheersing, schulden, sociale en psychische problemen) met wisselend succes. Voordat ik aanpakken voor twee subgroepen, met en zonder aanvullende problemen, kort bespreek, eerst een observatie die we de afgelopen jaren hebben gedaan tijdens het werken met deze doelgroep.

Opvallend is dat de mensen die in deze groep vallen, niet zelden door medewerkers van overheid, bedrijfsleven en in een enkel geval zelfs door sociale professionals over een kam geschoren worden. Hoe vaak we niet in de praktijk moeten aanhoren dat deze groep "het toch niet begrijpt" of "het toch niet kan" en daarom maar volledig 'ontzorgd' moet worden, valt op meerdere handen niet meer te tellen.

Afbeelding 8. De eerste school die een van de lespakketten getest heeft, is de dr. Nassaucollege in Assen. Het lespakket is op maat gemaakt en sluit aan bij het vak natuurkunde. In het boek dat de leerlingen van Havo en VWO 3 gebruiken, staat een hoofdstuk over elektriciteitsgebruik van apparaten. Aan dit theoretische hoofdstuk hebben we een practicum toegevoegd. Het lespakket heeft twee doelen: het aanleren van de wetenschappelijke onderzoekscyclus (van het gebruiken van theorieën en het opstellen van hypothesen tot het testen en rapporteren van eigen onderzoeksresultaten) en het verkrijgen van inzicht in en enthousiasme voor energie en duurzaamheid.

Enkele dagen voordat ik deze rede schreef, zat ik nog aan een tafel met een ambtenaar die beweerde dat mensen uit een probleemwijk “er toch helemaal niets van begrijpen” en daarnaast “niets willen”. Met deze, vaak onbewuste, hypothese de praktijk ingaan, betekent dat er gemakkelijk een zogenaamde selffulfilling prophecy optreedt: er gebeurt uiteindelijk wat je verwacht dat er gaat gebeuren. Stereotypen en meta-stereotypen spelen bij dit proces een belangrijke rol. Een professional heeft in dit geval een stereotype van mensen met een lage SES (sociaaleconomische status), met schulden en/of met psychische problemen. Wat ze zich niet realiseren is dat de mensen met wie ze te maken hebben, meta-stereotypen hebben over wat de professional van hen vindt. Soms ook door ervaring (in dit geval wel eens ‘overdracht’ genoemd) heerst er bij deze groep regelmatig het idee dat de hoger opgeleide persoon die ze tegenover zich hebben de situatie wel even zal komen beoordelen en vast de conclusie gaat trekken dat ze het allemaal niet goed doen. Een samenwerking komt in dit geval niet tot stand, noch goede resultaten.

Uiteraard is het waar dat sommige mensen minder meegekregen hebben of door problemen (verminderde draagkracht) slechte keuzes maken. Echter, om hier bij voorbaat van uit te gaan, is incorrect. Een negatief effect kan zijn dat problemen overschat worden en dat het vermogen dat mensen hebben om zelf regie te kunnen voeren onderschat wordt. Of, erger, dat er problemen gezien worden die er niet zijn. Hoewel ik eerlijk moet toegeven dat we uit een overreactie de draagkracht van deze diverse groep wel eens overschat hebben, heb ik liever dat onze mensen met een te positief beeld dan een te negatief beeld het werkveld ingaan (en nog liever uiteraard met een realistisch beeld). Sowieso wil ik hierbij graag stellen dat het een misvatting is dat er van deze diverse groep weinig verwacht kan worden: uit onze projecten blijkt het tegendeel. Belangrijk is het om nauwkeurig naar de doelgroep te kijken en er, zoals al veel vaker in deze rede gesteld, goed bij aan te sluiten. Belangrijk is het dus om eventuele aannames die er zijn, te valideren.

Bij afwezigheid van ernstige problemen, zien we in deze groep weinig verschillen wat betreft de bereidheid om bij te dragen aan een duurzame samenleving in vergelijking met andere groepen. Uit projecten als 1.000 Slimme Huishoudens en Nul op de Meter Woonborg blijkt bijvoorbeeld dat men positief tegenover duurzaamheid staat, maar, overigens net als de meerderheid in andere groepen, niet goed weet hoe een bijdrage geleverd kan worden. Deze groep geeft wel vaker dan andere groepen eerlijk toe gedreven te worden door economische motieven.¹⁶ Ook heeft deze groep logischerwijs minder mogelijkheden om thuis een bijdrage te leveren: er is vaak sprake van een huurwoning en daarnaast is er soms niet veel geld om in duurzaamheid (in de woning en wat betreft de keuze voor duurzame producten en mobiliteit) te investeren. Concluderend kunnen bewustwordingsacties, zij het licht aangepast en gericht op de specifieke situatie, bij deze groep net zo goed succes sorteren en een goede voorbereiding vormen van trajecten die bijvoorbeeld via maatschappelijke partners ingezet worden.

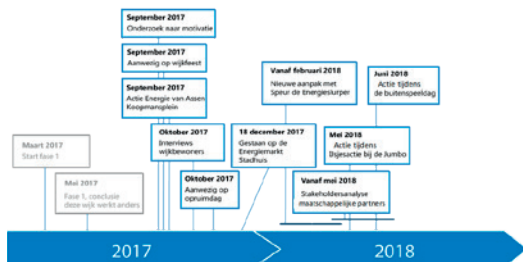
In de aanwezigheid van problemen treedt een ander verhaal op. Van deze situatie is bijvoorbeeld in probleemwijken sprake. Trajecten in deze wijken komen doorgaans moeilijker van de grond en kosten meer inspanningen. Door de problemen die heersen is het doorgaans niet zinvol om een samenwerkingstraject op te zetten waarin gestreefd wordt naar een duurzame wijk, aangezien bewoners andere zaken aan hun hoofd hebben. In dergelijke wijken is het vaak moeilijk

16 Dit wil niet zeggen dat overige groepen zich niet laten leiden door economische motieven. We zijn tot op heden nog een enkele groep, zelfs niet een groep met een hoge sociaaleconomische status, tegengekomen die zich niet liet leiden door economische motieven, alleen geeft niet elke groep dit (in eerste instantie) toe.

opereren, omdat er niet sprake is van één uniforme groep. Uiteraard is er een verschil in huishoudens waarmee het relatief goed gaat en huishoudens waarmee het relatief slecht gaat, maar het grootste probleem is dat elk huishouden waarmee het relatief slecht gaat, een eigen combinatie van problemen kent. Hier is de openingszin uit het boek Anna Karenina van Lev Tolstoj van toepassing: “Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, elk ongelukkig gezin is ongelukkig op zijn eigen wijze.” Hoewel het natuurlijk niet zo is dat gelukkige gezinnen allemaal op elkaar zouden lijken, is het in onze trajecten absoluut waar dat ‘ongelukkige gezinnen’ allemaal hun eigen aanpak vergen.

Sociaal werkers kunnen je in dergelijke trajecten helpen. Deze professionals zijn bij uitstek getraind in het (leren) begrijpen van de doelgroep en ermee in contact te treden. Met oog op hun situatie en behoeften kan vervolgens gekeken worden naar de mogelijkheden die er zijn om wellicht toch aan duurzaamheid bij te dragen, al was het alleen maar omdat de energierekening doorgaans een groot deel van het besteedbaar budget omvat en energiebesparing ervoor zorgt dat er meer geld voor andere zaken overblijft. Bovenal hebben we in het werken met deze doelgroepen geleerd dat succes vooral bepaald wordt door de mate waarin het lukt om het doel (bijdragen aan een duurzame samenleving) bij maatschappelijke partners die in de betreffende wijk actief zijn, op de agenda te krijgen. Verder zijn we doorgaans niet fan van het inzetten van ‘energiecoaches’, omdat energiecoaches vaak het initiatief van bewoners uit handen nemen (een extern persoon bekijkt de woning en komt vertellen wat veranderd kan worden in plaats van dat bewoners in de gelegenheid worden gesteld om zelf tot dit inzicht te komen en op basis daarvan bepalen wat er moet gebeuren), maar voor deze groep kunnen ze beslist iets betekenen. Gebaseerd op de bijdrage die we hebben geleverd aan projecten als Samen Besparen en Mijn EnergieVoordeel, waarin we bijgedragen hebben aan het vormgeven van het traject en het opleiden van energiecoaches voor deze doelgroep (het liefst bestaande uit mensen uit de doelgroep) en het zo goed mogelijk betrekken van maatschappelijke partners bij het doel om een bijdrage te leveren aan socialere en duurzamere samenlevingen, kunnen we na veel vallen en opstaan constateren dat we met het ontwikkelen van aanpakken voor deze doelgroepen goed op weg zijn.

De ontwikkelde methoden en technieken die we inzetten om groepen te helpen stappen te zetten naar een duurzame samenleving, dragen alle bij aan het creëren van draagvlak voor de transitie naar een duurzame samenleving. Niet alleen kan dit een vruchtbare bodem betekenen voor verdere lokale, regionale of landelijke plannen en maatregelen, ook hebben de groepen die het betreft alvast de eerste stappen gezet richting een duurzame samenleving.

Hoe komen we binnen bij de doelgroep?	Hoe kunnen we bewoners helpen om energie te besparen?
Wat werkt: Warm binnenkomen via contacten, betrekken professionals bij de bewoners Actie voor aankondigen d.m.v. flyer voor eerste bezoek, via netwerk Actie zichtbaar maken: - spontane acties - krant - social media - huis aan huis in de middag - informele gesprekken Incentive: gratis ledlamp (alleen gekoppeld aan benodigde actie met tijdslimiet) Samenwerken met in de wijk gevestigde organisaties Een enthousiaste, prominente buurtgenoot inzetten Aansluiten bij de doelgroepen Inzet studenten: laagdrempelig, gunfactor (liver buurtgenoten) In de middag van 14.00 tot het donker wordt Selectie van adressen door deskundigen	Wat werkt: Inspelen op eigen situatie om bewustzijn en kennis te vergroten Energiecoach: - laagdrempelige uitleg - aansluiten tot gedrag, mag producten gebruiken/houden alleen als ze geïmplementeerd en gebruikt worden - samen evalueren (implementatie en gebruik) - lange termijn inzet i.v.m. vertrouwen Aansluiten bij bestaand gedrag/bestaande routines Voorstel vervolgonderzoek: DNA, belanganalyse en opzetten selectie Energiecoach zorgt voor kennissdeling in de buurt, brengt mensen bij elkaar Effectmeting, niet alleen implementatie, maar ook (langdurig) gebruik Barrières terugbrekenbaar maken, zo mogelijk verkleinen Ketenregie

Afbeelding 9. In een project genaamd Samen Besparen (o.a. in samenwerking met de gemeente Assen, sociaal werkers in de wijk en woningcorporatie Actium) hebben we met vallen en opstaan ontdekt hoe we het best in contact konden komen met de doelgroep en hoe duurzaamheid op een goede manier op de agenda kan komen te staan van deze doelgroep.

De bijdrage van het lectoraat aan lokale initiatieven

In de afgelopen jaren is het aantal burgerinitiatieven snel toegenomen. Onder invloed van overheidsbeleid richting een participatiemaatschappij, met aan de ene kant bezuinigingen en het verdwijnen van voorzieningen en aan de andere kant subsidies (bijvoorbeeld voor het opzetten van een postcoderoosregeling), nemen burgers op het gebied van energie, duurzaamheid, maar ook economie en zorg het heft in eigen handen. Uit eigen onderzoek blijkt dat initiatiefnemers door verschillende motieven gedreven worden, bijvoorbeeld door het leefbaar willen houden van het (krimpende) dorp waarin ze wonen, een afkeer tegen grote bedrijven die louter op winstbejag uit lijken te zijn, een oproep tot een menselijkere maat in reactie op globalisering, zorg voor bepaalde groepen in de maatschappij die niet meer mee kunnen komen en in het geval van de energietransitie, zorgen om het milieu. Vrijwel alle initiatiefnemers van duurzame initiatieven starten met een ambitie om bij te dragen aan het verminderen van CO₂-uitstoot, maar andere doelen, zoals het stimuleren van de lokale economie, sociale innovatie en bredere zorg voor de lokale omgeving, kunnen eveneens een rol spelen.¹⁷

“Ik was aan het nadenken over zonnepanelen, om die op het dak te leggen. Dat heeft me ook bij deze groep gebracht. Mijn motivatie komt voort uit bezorgdheid hoe het zich in de toekomst zal ontwikkelen.

Fossiele brandstoffen zijn eindig wat betreft voorraden. Hoe leg ik mijn kleinkinderen uit dat we op deze manier met de brandstoffen en met het milieu omgegaan zijn?”

- Initiatiefnemer van een energiecoöperatie

“We willen zelf een duurzame gemeenschap zijn en aan de buitenwereld laten zien dat dat belangrijk is. Vanuit het geloof laten zien hoe je omgaat met de schepping. Dat je een verantwoordelijkheid hebt en dat de schepping er niet is om uit te buiten. De schepping moet je op een duurzame manier kunnen doorgeven aan volgende generaties. Dit vereist zuinig zijn op de aarde en met fossiele grondstoffen, een bescheiden consumptie en een rechtvaardige verdeling. Dat is nogal wat hè? Je probeert je steentje bij te dragen.”

Ds. Bert Altena, voormalig predikant bij de Opatandingskerk en voorzitter van de werkgroep die zich bezighoudt met duurzaamheid.

Wars van bestaande structuren en organisaties wordt er binnen deze initiatieven nagedacht over het verduurzamen van de leefomgeving en het op een duurzame wijze voorzien in de energiebehoefte. Tussen de initiatieven is de diversiteit in doelen (van het gezamenlijk onderhouden van een moestuin of het regelen van

17 Wiekens, C. J., & Germes, L. A. M. H. (2017). De Drentse Schone L.E.I.: Succes- en faalfactoren van Lokale Energie Initiatieven in Drenthe. Groningen/Assen: gezamenlijke uitgave van de Hanzehogeschool Groningen en de provincie Drenthe.

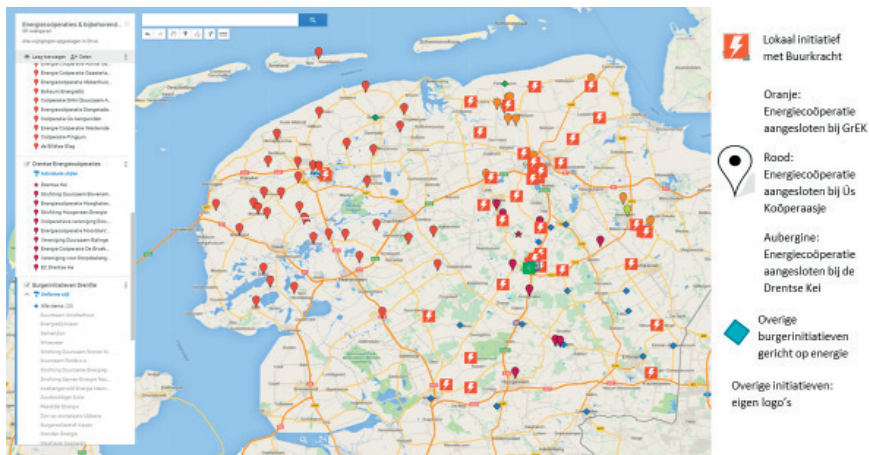
duurzaam vervoer in een dorp tot het opzetten van een zonnepark), werkvormen (van een informele groep tot commissies en energiecoöperaties), omvang en impact groot.^{7,18} Iets algemeen over duurzame initiatieven zeggen, is daardoor moeilijk.

In R-LINK, een vijfjarig onderzoeksproject dat we samen uitvoeren met onderzoekers van Wageningen University & Research, de Universiteit van Amsterdam, de Hogeschool van Amsterdam en een groot aantal praktijkpartners, worden verschillende aspecten van gebiedsgerichte lokale initiatieven onderzocht.¹⁹ Halverwege december 2018 hebben we teruggeblikt op de resultaten van drie jaar onderzoek. Een van de vragen waar we op basis van onze bijdrage aan R-LINK mee worstelen en die we die dag aan een panel en het publiek voorgelegd hebben, betreft het ‘waarom’ van initiatieven. De vraag is wat deze initiatieven onze maatschappij brengen. Welk probleem in de energietransitie lossen ze op? In hoeverre dragen ze bij aan het verminderen van de CO₂-uitstoot? Wat is hun (mogelijke) rol bij het voorzien in lokaal opgewekte energie? Hebben ze vooral een rol in het verkrijgen van draagvlak voor de energietransitie? Of is het “al het genoemde en wellicht nog veel meer”?

Gebaseerd op verschillende onderzoeken die we reeds uitgevoerd hebben (De Drentse Schone L.E.I., Energiewerkplaats Drenthe, R-LINK, Van Initiatief naar Duurzame Impact en Kracht van de Buurt) vallen er positieve en minder positieve ontwikkelingen te constateren. Aan de positieve kant staat bijvoorbeeld het aantal initiatieven dat opgericht is; alleen al wat betreft het aantal energiecoöperaties in de drie noordelijke provincies is dat ongeveer honderd. Aan de positieve kant kan ook de constructie en daarmee de samenwerking genoemd worden die met drie provinciale koepelorganisaties en hun eigen energieleverancier Energie VanOns is bewerkstelligd (zie de afbeeldingen 10 en 11). Er is dus een aanzienlijk aantal burgers enthousiast en serieus aan de slag gegaan.

18 Wiekens, C. J., Schimmel, N., & Coerts, E. (2016). Inventarisatie duurzame initiatieven: Versnippering in Noord-Nederland. Onderzoek i.o. Gasunie Transport Services. Groningen: Kenniscentrum Energie.

19 Zie <http://rlink.tertium.nl>.

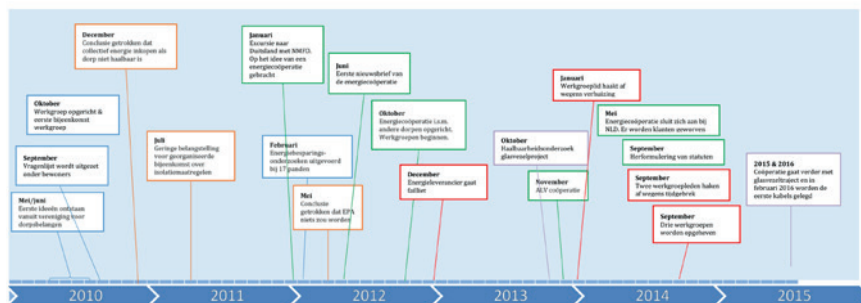

Afbeelding 10. Een overzicht van lokale energie-initiatieven in het noorden van Nederland. Uit: Wiekens, C. J., Schimmel, N., & Coerts, E. (2016). Inventarisatie duurzame initiatieven: Versnippering in Noord-Nederland. Onderzoek i.o. Gasunie Transport Services. Groningen: Kenniscentrum Energie.

Afbeelding 11. De meeste lokale energiecoöperaties in het noorden van Nederland zijn aangesloten bij een provinciale koepelorganisatie (GrEK in Groningen, Us Koöperasje in Friesland en Drentse KEI in Drenthe). Deze koepelorganisaties zijn eigenaar van Energie VanOns, hun energieleverancier. Bovenstaande gegevens komen uit 2017. Inmiddels zijn er volgens de lokale energie monitor van 2018, opgesteld door HIER opgewekt, 88 energiecoöperaties lid.

Aan de minder positieve kant staat bijvoorbeeld het aantal mensen dat deze lokale initiatieven trekt en het aantal deelnemers dat de initiatieven aan zich weet te binden. Uit een uitgebreide studie onder 61 initiatiefnemers in Drenthe blijkt bijvoorbeeld dat het aantal mensen dat de kar trekt gemiddeld 5 is, maar met een mediaan van 3. Verreweg de meeste initiatieven worden dus door relatief weinig mensen getrokken.⁷ Hiernaast behalen initiatieven vaak hun eigen doelen niet. Een gebrek aan financiering en deelnemers (mensen die willen participeren in hun projecten) blijkt de meeste initiatieven de das om te doen. Uit een tijdlijnanalyse bleek dat het aantal mensen uit de buurt dat op de eerste bewonersavonden af kwam, een grote invloed had op de kans dat een initiatief daadwerkelijk eigen doelen realiseerde en actief bleef (zie afbeelding 12).⁷ Verder bleek uit ons onderzoek dat een groot deel van de in Drenthe onderzochte initiatieven als ‘slappend’ gekenmerkt kon worden (niet opgeheven, maar ook niet meer actief).

Afbeelding 12. Uit tijdlijnanalyses bleek dat de opkomst bij een eerste buurtbijeenkomst vaak bepalend was voor het succes van een initiatief. Bovenstaand een tijdlijn van een coöperatie. Uiteindelijk lukte het deze coöperatie niet om voldoende enthousiasme voor energie te wekken en zijn ze zich succesvol in gaan zetten voor het gezamenlijk realiseren van glasvezel.

Afbeelding 13. Initiatiefnemers lukt het niet altijd om voldoende medestanders voor het initiatief te krijgen en zijn daarmee soms ‘roependen in de woestijn’, of in dit geval in Drenthe. Deze afbeelding is eigendom van het R-LINK consortium en gemaakt door Suus van den Akker. R-LINK is een consortium dat onderzoekt hoe kleinschalige bottom-up initiatieven in de gebiedsontwikkeling kunnen bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken (zie ook voetnoot 19).

Landelijk gezien wordt het aantal leden van lokale energiecoöperaties geschat op 66.400, oftewel afgerond 1% van alle huishoudens in Nederland.^{20,21} Nu zou je kunnen beargumenteren dat deze coöperaties een veelvoud aan mensen bereiken en dat niet iedereen lid wordt die meehelpt of meedoet met een actie, maar toch is iets minder dan 1% geen reden om het al over een breed gedragen maatschappelijke beweging te hebben. Wat betreft het opwekken van energie uit hernieuwbare bronnen, blijkt dat lokale initiatieven respectievelijk 2% van het totale gerealiseerde vermogen in Nederland aan zonne-energie en 5% van het totale vermogen wind op land hebben gerealiseerd.⁹ Uiteraard een mooie bijdrage en een prestatie voor de coöperaties die dit voor elkaar gekregen hebben. Tegelijkertijd is het op het geheel (nog) enigszins beperkt.²²

Als het nog geen breed gedragen ontwikkeling van onderop betreft en de bijdrage aan de gehele energietransitie nog enigszins beperkt is, waarom zouden we deze beweging dan ondersteunen? Er kunnen meerdere redenen genoemd worden en op dit punt wil ik drie onder de aandacht brengen. Als de opwaartse trend naar meer initiatieven en meer leden doorzet en initiatieven de lokale bevolking kunnen vertegenwoordigen, dan kunnen ze: draagvlak voor de energietransitie op lokaal niveau vergroten (1), in samenwerking met lokale en regionale overheden en bedrijfsleven op lokaal niveau uitvoering geven aan hetgeen nodig is om de klimaatdoelstellingen te halen (2) en een bredere maatschappelijke bijdrage leveren, zoals het versterken van cohesie, empowerment van groepen burgers en het vergroten van het gevoel van verantwoordelijkheid voor de omgeving (3).

In 2014 hebben we in het kader van draagvlak voor de energietransitie en het invullen van de energietransitie op provinciaal niveau in een aantal sessies met de provincie Drenthe van gedachten gewisseld over het creëren van bewustzijn en het motiveren van mensen om een bijdrage te leveren aan de energietransitie. De provincie vroeg zich af of 'gedragsexperimenten' mensen zouden kunnen motiveren om eerste stappen in de transitie te gaan zetten en voor draagvlak zouden kunnen zorgen. In een uitgebracht adviesrapport hebben we aangegeven, conform hetgeen in de paragraaf over de sociaal maatschappelijke kant van

20 Lokale Energie Monitor 2018. Hier Opgewekt, <https://www.binnenlandsbestuur.nl/Uploads/2018/11/2018-PDF-Lokale-Energie-Monitor-DEF-0.pdf>.

21 NB: In verschillende onderzoeken worden verschillende definities van lokale energie initiatieven gehanteerd, evenals wat tot deelnemers/leden/klanten wordt gerekend. Dit is niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de definities en dan tot een concreet aantal te komen; het gaat hier meer om het globale beeld.

22 Hierbij dient opgemerkt te worden dat ook het geheel aan opgewekt vermogen (incl. wind op zee, geothermie, biogas, etc.) ten opzichte van de energievraag enigszins beperkt is, zie <http://energieopwek.nl/>.

de energietransitie staat, dat gedragsexperimenten in de vorm van acties waarschijnlijk relatief kostbaar zijn en dat nagedacht moet worden over de doelgroep die je wilt bereiken. Als het gaat om het vergroten van draagvlak in de gehele provincie, dan is het wellicht effectiever om de hulp van de vele toen reeds aanwezige lokale initiatieven in te schakelen. Immers, met een buurtgericht experiment bereik je met veel inspanning één buurt, maar als het lukt om de meer dan zestig lokale initiatieven te versterken, dan is het bereik zowel geografisch gezien alsook in aantal veel groter. Bijkomend voordeel kan zijn dat lokale initiatieven in staat zijn om mensen aan zich te binden, waarmee interesse voor energie en de energietransitie op de agenda blijft staan, zelfs nadat een actie voorbij is.

Wat betreft het tweede punt, het in samenwerking met overheden en bedrijfsleven op lokaal niveau uitvoering geven aan hetgeen nodig is om de klimaatdoelstellingen te halen, kunnen lokale initiatieven, doordat ze als het goed is een groot deel van de plaatselijke bevolking vertegenwoordigen en/of mee kunnen nemen in de plannen²³, een belangrijke stem zijn in het vertalen van bijvoorbeeld landelijke ambities in lokale maatregelen. Het vertrouwen in mensen in de buurt is doorgaans aanzienlijk groter dan het vertrouwen in externe partijen. Dit heeft als gevolg dat gespreksonderwerpen minder snel als bedreigend waargenomen worden (bijvoorbeeld het bespreken van plannen voor windmolens, zonneparken en aardgasvrije buurten), er een mate van eigenbelang bij het realiseren van vaak impopulaire maatregelen (bijvoorbeeld het plaatsen van windmolens) optreedt en gesprekken minder snel lijken te escaleren (buurten uitgezonderd waar al problemen heersen) doordat bewoners elkaars taal begrijpen en/of in staat zijn moeilijke onderwerpen voor elkaar te vertalen. Wat deze punten betreft zou een lokale overheid eveneens uiterst geschikt moeten zijn, ware het niet dat in de praktijk nogal eens blijkt dat een gemeente geen warme banden heeft met de inwoners en soms weinig vertrouwen van (groepen) inwoners geniet. Lokale initiatieven kunnen meehelpen met het daadwerkelijk realiseren van maatregelen op lokaal niveau.

Het derde punt, het leveren van een bijdrage aan bredere maatschappelijke belangen, zoals het versterken van cohesie, empowerment van groepen burgers en het vergroten van de ervaren verantwoordelijkheid voor de omgeving, is

23 De vraag is of lokale initiatieven altijd de brede lokale bevolking dienen te vertegenwoordigen. In dit geval benader ik het pragmatisch: uit ons onderzoek blijkt dit in alle burgerinitiatieven het doel van het initiatief zelf te zijn. Dit heeft te maken met dat vrijwel alle initiatiefnemers sociale idealen hebben en graag alle groepen, bijvoorbeeld ook mensen met een lage sociaaleconomische status, willen helpen.

gerelateerd aan een van de eerdergenoemde redenen dat de lokale beweging op gang gekomen is en doorzet ondanks dat het met de economie beter lijkt te gaan: een behoefte aan een menselijkere maat. Zoals gesteld lijken mensen beter uitgelijnd te zijn op het functioneren in relatief kleine sociale groepen. Hoewel grote groepen tot het gevoel van eenheid kunnen leiden en positief kunnen zijn als de sociale context, het doel en de reden van de groep, positief zijn, kunnen grote groepen ook leiden tot vervreemding en eenzaamheid. Doordat individuen in grote groepen, bijvoorbeeld in bedrijven, in de meeste gevallen uitwisselbaar zijn, doet een individu er minder toe. Deel uitmaken van een grote groep, kan daarmee het zelfbewustzijn en individualisatie verminderen. Als de groep een negatief of te eenzijdig doel heeft, kunnen individuen binnen de groep hierin meegaan, soms terwijl ze zich bewust zijn van de discrepantie tussen hun persoonlijke idealen en hetgeen ze in de groep doen en soms onbewust. Dit kan in meer extreme situaties lijden tot schandalen en in minder extreme situaties tot grootschalig onwenselijk gedrag. Lokale initiatieven bieden in dergelijke gevallen een alternatief, een vertrouwde partij die bestaat uit herkenbare individuen die zich in een kleine groep inzetten voor de lokale gemeenschap.

Concluderend kunnen lokale initiatieven dus een rol spelen in het vergroten van het draagvlak voor het streven naar een duurzamere samenleving, in samenwerking met andere partijen plannen realiseren die hieraan bijdragen en een bijdrage leveren aan de sociale cohesie, empowerment en participatie van groepen mensen en, mede daardoor, bijdragen aan het verbeteren van de kwaliteit van leven in een lokale gemeenschap. Dit zijn in onze ogen redenen genoeg om de lokale beweging te ondersteunen in het verwezenlijken van hun ambities.

Om lokale initiatieven te kunnen versterken, hebben we in samenwerking met de Natuur en Milieufederatie Drenthe 61 initiatiefnemers gesproken over het wel en wee van hun initiatief. In het onderzoek waren we benieuwd naar succes- en faalfactoren en, daarmee, naar mogelijkheden om bestaande initiatieven te versterken en wellicht nieuwe initiatieven aan te kunnen wakkeren. Eerdergenoemde problemen met het vinden van voldoende medestanders om het initiatief van de grond te krijgen en het niet altijd in staat zijn om een stevige achterban te verkrijgen, kwamen in dit onderzoek uiteraard naar voren. Interessant hierbij was dat er niet altijd een goede aansluiting tussen initiatiefnemers en “de achterban” leek te zijn. In termen van de sociale innovatietheorie betreft het regelmatig de voorlopers (innovators) die aansluiting proberen te zoeken met de meerderheid (majority). Problemen op dit vlak zien we regelmatig terug in de taal die gehanteerd wordt: waar initiatiefnemers de nadruk leggen op de wereld die ten onder dreigt te gaan, wil de meerderheid dergelijke doemverhalen liever niet horen. Er is hier sprake van een verschil in mindsets: initiatiefnemers willen iets ernstigs voorkomen, wat een vermijdende (avoidance) mindset genoemd wordt,

Wat ons opviel in het onderzoek was de gelijkenis van de initiatieven met de levensloop van startups. Bovendien viel op dat initiatieven die oog hadden voor alle aspecten die normaal gesproken in een businessplan staan, doorgaans succesvoller leken te zijn dan initiatieven die dit niet hadden. Echter, een waarschuwing is hier op zijn plaats: lokale initiatiefnemers zijn er over het algemeen niet van gediend om vergeleken te worden met startups en ook niet om het over organisatieprocessen te hebben. Het informele karakter staat bij menig een hoog in het vaandel.

Wat ons eveneens opviel was dat initiatieven die veel contacten hebben met zowel andere initiatieven als met ondersteunende partijen, relatief succesvol zijn. Binnen deze initiatieven is veel kennis verzameld met betrekking tot het opzetten en uitvoeren van projecten en het lukt deze initiatieven om hierbij verschillende partijen te betrekken die bijvoorbeeld kennis, geld of ondersteuning in de vorm van mankracht inbrengen.

Mede op basis van dit onderzoek heeft de Natuur en Milieufederatie Drenthe het initiatief genomen om een Energiewerkplaats op te richten. Het doel van de energiewerkplaats is het versterken van de lokale energietransitie door partijen te verbinden die kennis, mankracht en middelen hebben om lokaal initiatief aan te wakkeren en te ondersteunen bij het realiseren van plannen. In Drenthe betekent dit dat de Natuur en Milieufederatie, de koepelorganisatie van de energiecoöperaties in Drenthe (de Drentse KEI), Energiecoöperatie Noordseveld (de grootste energiecoöperatie in Drenthe), Buurkracht (initiatief van Enexis Groep om buurten te helpen met het verduurzamen van woningen), Samen Energie Neutraal (met hun Quick Fit oplossing kunnen ze dorpen helpen om in 10 jaar energieneutraal te worden) en de Hanzehogeschool Groningen, met ondersteuning van de provincie Drenthe, lokale initiatieven met raad en daad bij kunnen staan.

De taak van het lectoraat in dit geheel beschouw ik als drievoudig. De eerste taak bestaat uit het versterken van de bij de energiewerkplaats betrokken partijen in de ondersteuning van de lokale initiatieven. Dit doen we door kennis in te brengen, de aanpak te monitoren en, waar nodig en gewenst, gezamenlijk verbeteringen of nieuwe aanpakken te ontwikkelen en te testen. Met behulp van praktijkgericht onderzoek proberen we met de partners de energiewerkplaats dus te versterken. De tweede taak is breder en heeft te maken met het doel van de werkplaats: het versnellen van de lokale energietransitie door de voortgang van de initiatieven te monitoren, gezamenlijk mogelijke problemen en obstakels te identificeren en, wederom gezamenlijk, aanpakken te ontwikkelen en te testen om eventuele problemen op te lossen. In het promotieonderzoek van Lynette Germes wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan het probleem dat de lokale initiatieven hebben

met het verkrijgen van voldoende ‘medestanders’ (zowel mensen die de kar willen trekken als deelnemers of leden). Het promotieonderzoek van Kim von Schönfeld draagt bij aan het verwerven van kennis en inzicht in sociale leerprocessen die optreden ten behoeve van gebiedsgerichte ontwikkeling, waarbij het niet alleen de bewoners zijn die leren, maar ook de overheid en het bedrijfsleven. De derde taak bestaat uit het scheppen van mogelijkheden voor onze studenten om ervaring op te doen in het werkveld en het identificeren van kennis en vaardigheden die toekomstige professionals nodig hebben om, eenmaal afgestudeerd, een waardevolle bijdrage te kunnen leveren aan het werkveld. Dit betekent dat we aandacht besteden aan het verwerken van de kennis die we opdoen, wat zich niet louter vertaalt in het schrijven van wetenschappelijke publicaties, maar ook in het ontwikkelen van studiemateriaal en lespakketten. Samen met de partners bereiden we toekomstige professionals voor om goed beslagen het werkveld te betreden en daarmee nieuwe collega’s te worden. De kennis die we opdoen wordt, zoals genoemd, gedeeld met de wereld van de wetenschap. Dit betekent dat de nieuwe kennis gedeeld kan worden met professionals wereldwijd die voor dezelfde of soortgelijke uitdagingen in hun werkveld komen te staan.

Bottom-up en top-down: Ondersteuning van lokale en regionale overheden

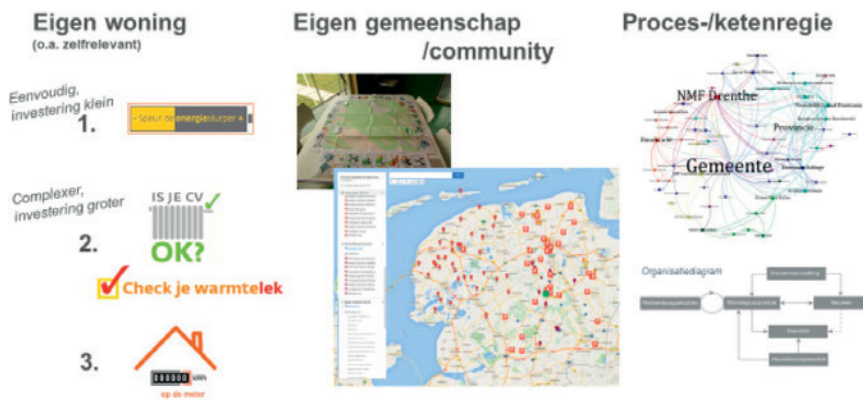
Wereldwijde afspraken met betrekking tot het klimaat, Europese en/of landelijke ambities dienen uiteindelijk op lokaal niveau geïmplementeerd te worden. Gemeenten en provincies spelen in de realisatie ervan een belangrijke rol. In een positief scenario is er sprake van acceptatie en lokaal gedragen keuzes, in een negatief scenario van verzet en lokale opstand tegen bestuurders. In onze trajecten die gericht zijn op het meenemen van sociale groepen op weg naar een duurzamere samenleving, beginnen we vaak met onze acties bij huishoudens vanwege de eerdergenoemde hoge zelfrelevantie. Tijdens de trajecten proberen we enthousiast geworden mensen te koppelen aan bestaande initiatieven of een nieuw initiatief in de omgeving aan te wakkeren. Dit houdt een beweging van onderaf in en de vraag die optreedt is hoe deze beweging van onderaf samen kan komen met sturing van bovenaf, bijvoorbeeld voortkomend uit afspraken op regionaal, landelijk of Europees niveau.

Tijdens een kennissessie warmte met vertegenwoordigers uit verschillende gemeenten in de drie noordelijke provincies, kwamen meerdere knelpunten naar voren in het vertalen van sturing van bovenaf in breed gedragen beleid op lokaal niveau. Een van de punten is het gebrek aan draagvlak voor maatregelen en de soms openlijke weerstand van de lokale bevolking tegen bijvoorbeeld de implementatie van het opwekken van duurzame energie in de vorm van windmolens en zonneparken. Een ander punt dat naar voren kwam, was de positie van deze ‘duurzaamheidsmensen’ in de gemeentelijke organisatie en in relatie met de politiek (en het wellicht verrassende punt dat de politiek verantwoordelijken, zelfs van partijen waarvan je dit niet snel zou verwachten, regelmatig weinig ambitieuze doelen stellen). Ook werd het gebrek aan kennis binnen de organisatie om op een zinvolle wijze invulling te geven aan klimaatambities als knelpunt gezien.

Wat ons tijdens de sessie opviel, was dat tegenover ons veel enthousiaste mensen zaten, vaak met een afgeronde studie waarin energie en/of het milieu centraal stond. Deze mensen waren intrinsiek gemotiveerd om een bijdrage aan duurzaamheid te leveren. Echter, de meerderheid van de mensen was niet zo optimistisch en positief over de voortgang die ze boekten en de rol die ze bij de gemeente konden spelen. Treffend was de opmerking van een van de deelnemers dat het niet onwaarschijnlijk was dat we over een tijdje met uitgebluste medewerkers te maken hadden. Het grote belang dat zij voelden leek tegengewerkt te worden of in elk geval weinig medestanders te vinden. Interessant,

maar zorgwekkend, was de openheid die een van de medewerkers gaf over dat ze binnen hun gemeente hadden besloten om geen medewerking te verlenen aan de klimaatdoelstellingen en geen regionaal energiestrategie (RES) op te stellen (ondanks dat had deze medewerker zich wél opgegeven voor de kennissessie, wat in mijn optiek inhoudt dat de hoop nog niet volledig vervlogen was).

Wat we als lectoraat kunnen bieden, is ondersteuning op het gebied van het ontwikkelen en uitvoeren van lokaal gedragen beleid. Tevens kunnen we een rol spelen in het verbeteren van de interactie tussen lokale overheid, relevante partijen en inwoners. Wat we tijdens de sessie met elkaar getracht hebben, is wat we eerder eveneens met de provincie en enkele gemeenten gedaan hebben: het uitvoeren van een sociale netwerkanalyse en het invullen van een belangenmatrix. Deze oefening is gericht op het in kaart brengen van betrokkenen bij het opzetten en uitvoeren van plannen (netwerkanalyse) en het inzichtelijk proberen te maken van hun belangen. Deze methoden, meestal formeel uitgevoerd met behulp van praktijkgericht onderzoek, kunnen gebruikt worden om uiteindelijk de gewilde regiefunctie te kunnen nemen. Kennis en ervaring op het gebied van proces- en ketenregie is handig zo niet noodzakelijk om in een lastige context als deze plannen te maken en te realiseren.

Wat we in dergelijke situaties vooral proberen te doen is van deze ‘duurzaamheids-mensen’ ‘verbinders’ te maken. Indien ze hun ambities willen verwezenlijken, hebben ze partijen nodig die meehelpen. Hiernaast hebben ze mensen nodig die goed contact hebben met de beoogde doelgroep(en) en bijvoorbeeld met voorlopers die in de omgeving waarin ze iets willen realiseren, al stappen hebben gezet. Deze laatste groep mensen kan, als het goed is en dat dient wel van tevoren geverifieerd te worden, zorgen en verlangens van de doelgroep vertalen en

koppelen aan de doelen van de gemeente. In enkele trajecten hebben we ervaring opgedaan met het verbinden van bottom-up en top-down initiatief, bijvoorbeeld in het project Bewoners aan het Stuur en in de ondersteuning van het project Energieke Buurten (zie box 5 en box 6).

BOX 5: Het verbinden van top-down doelstellingen met bottom-up initiatieven

De afgelopen jaren hebben we in projecten als Bewoners aan het Stuur, Drenthe in Transitie, Kracht van de buurt en een nieuw project genaamd Energieke Buurten geëxperimenteerd met het verbinden van behoeften van bewoners met (beleids)doelen van een gemeente of provincie. Soms betekent het dat je direct aan de slag kunt gaan met het leveren van een bijdrage aan bijvoorbeeld energiebesparing, het versterken van de sociale cohesie en het vergroten van de leefbaarheid in dorpen. Soms betekent het dat eerst urgente problemen die bij bewoners heersen, opgelost dienen te worden voordat er ruimte ontstaat om invulling te geven aan de doelen. Als bewoners van een wijk zich bijvoorbeeld in hoge mate druk maken over de verkeersproblemen in de wijk, dan heeft het weinig zin om een campagne gericht op energiebesparing te beginnen.²⁴ Sterker nog, inzetten op dergelijke doelen zou geïnterpreteerd kunnen worden als een gemeente (of andere organisatie) die volstrekt niet weet wat er bij haar achterban speelt en daarmee tot irritatie kunnen leiden.

In het project Bewoners aan het Stuur²⁵ zijn we op verzoek van de gemeente Loppersum begonnen met een traject om, zoals de titel suggereert, met bewoners te kijken of ze zelf enkele voor hen relevante problemen in hun dorp konden oplossen. In deze casus speelde dat in verschillende dorpen in de gemeente te hard werd gereden en bewoners daarover klaagden. Het aantal klachten over deze problemen had de gemeente ertoe bewogen om in enkele trajecten te kijken of de snelheid verlaagd kon worden door bijvoorbeeld drempels of bloembakken te plaatsen. Echter, implementatie van deze maatregelen leidde tot nieuwe problemen: bewoners klaagden bijvoorbeeld over de trillingen die ontstonden op het moment dat het verkeer te hard over een drempel reed of zwaar verkeer passeerde, of ze ontvingen klachten van agrariërs die met hun grote landbouwvoertuigen moeite hadden om niet tegen de bloembakken aan te rijden (of er werd met een voertuig die ertegen kon, expres tegen de bakken gereden om de weg wat te verbreden). Zoals een van de bewoners die uiteindelijk in ons traject participeerde

24 Germes, L.A.M.H., & Wiekens, C.J. (2018). Het vergroten van het succes van Buurkracht: Een studie naar het effect van 5 gedragsinterventies om de verspreiding van lokale initiatieven en energiebesparing te bevorderen. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

25 Jansz, J., Beekma, J., & Wiekens, C. J. (2018). Bewoners aan het Stuur: Het stimuleren van bewonersparticipatie bij snelheidsproblematiek in de dorpen Zeerijp en Zijldijk. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

het verwoordde: *“Eerlijk gezegd denk ik soms dat ik meer last heb van vrachtwagens die remmen en optrekken voor de drempel aan mijn huis, dan dat ik last heb van de schade van de aardbevingen. En dat zegt wat!”* De gemeente had de indruk geen passende oplossing voor het probleem te kunnen bieden en wilde experimenteren met een alternatieve aanpak en vroeg ons daarbij om hulp.

Om de onvrede over het verkeer te verminderen, hebben we een traject voorgesteld waarin bewoners van twee dorpen gevraagd werd om met gezamenlijk gedragen plannen te komen om de problemen te verminderen. De bedoeling was dat wij het traject zouden initiëren en faciliteren. Conform onze uitgangspunten, hebben we allereerst onderzoek gedaan onder alle bewoners van de betreffende dorpen om erachter te komen wie waar last van had en hoe erg. Tevens vroegen we de bewoners of ze mee wilden denken over oplossingen voor de problemen. In beide dorpen bleek het inderdaad een breed gedeeld probleem te zijn. Bovendien bleek in beide dorpen in samenwerking met de vereniging voor dorpsbelangen, voldoende animo voor een werkgroep te zijn. In de samenstelling van de werkgroep hebben de verenigingen een belangrijke rol gespeeld: iedereen die een bijdrage wilde leveren was natuurlijk welkom en hiernaast wilden we graag wat vertegenwoordigers van de groep die minder of geen hinder ondervond. Deze groep reageert uiteraard niet op een oproep van ons om mee te helpen de verkeersoverlast te verminderen (deze groep ervaart immers geen verkeersoverlast) en hierin was de hulp van de verenigingen onmisbaar.

In een traject van 4 sessies in beide dorpen, waarbij 1 tot 2 sessies ingericht werden om met de bewoners de problemen goed in kaart te brengen en 2 sessies gericht werden op het gezamenlijk en met de hulp van Veilig Verkeer Nederland ontwerpen van oplossingen, werd het probleemeigenaarschap in stapjes bij de bewoners neergelegd en steeds meer door de bewoners ervaren. Hierbij gaven de bewoners aan dat de geboden ondersteuning van de betrokken partijen (het lectoraat en VVN) motiveerde om het heft in eigen handen te nemen: *“Dat je alleen al de moeite doet om naar dit onbereikbare dorp te reizen toont al van veel inzet. Dan kan ik niet achterblijven.”* Uiteindelijk kwamen ze tot de conclusie dat zij degenen waren die de situatie het best kenden en daardoor het best konden inschatten welke oplossing(en) voor hun dorp zouden kunnen werken. In beide dorpen zijn verschillende maatregelen door de bewoners bedacht en uitgevoerd. We hebben de snelheid in de dorpen helaas niet meer kunnen meten, maar wat we wél weten is dat in beide dorpen na het traject minder klachten bij de gemeente werden ingediend (in dezelfde periode nam het aantal klachten in andere dorpen juist toe).

Een aantal zaken viel ons in dit traject op. In een van de dorpen was de waargenomen eigen effectiviteit laag: dorpsbewoners hadden niet het gevoel veel invloed op hun omgeving uit te kunnen oefenen en beschouwden het treffen van maatregelen als een taak van de gemeente. Het creëren van bewustzijn van deze impliciete assumpties

(“Ik heb geen invloed op mijn leefomgeving” en “Het oplossen van problemen in mijn dorp is een taak van de gemeente”) in combinatie met het uitdagen van de assumptie (“Is het echt waar dat je weinig controle kunt uitoefenen op de omgeving?”), “Wat gebeurt er eigenlijk als je verwacht dat de gemeente het oplost?”), was voor bewoners inzicht gevend. Zo kwamen enkele bewoners in beide dorpen tot de conclusie dat ze betere resultaten konden verwachten op het moment dat ze zelf oplossingen voor de problemen bedachten en daarna pas de gemeente om ondersteuning vroegen. Verder viel ons op dat de weerstand tegen en onvrede over de gemeente in beide dorpen aanzienlijk was. Gedurende het traject zagen bewoners de mogelijkheden en onmogelijkheden van de gemeente in en waren ze in staat om, in samenwerking met door hen ingeschakelde experts, realistische plannen te maken die de gemeente daadwerkelijk kon ondersteunen. De communicatie tussen bewoners en de gemeente verbeterde hierdoor, hoewel eerlijkheid gebied te zeggen dat de mening van enkele bewoners na het traject nog steeds niet heel positief was. Ook zagen we in beide dorpen dat er onderling meer begrip ontstond tussen verschillende mensen en groepen (voor- en tegenstanders van maatregelen), dat bewoners het prettig vonden om te zien dat hun problemen gedeeld werden en dat er zelfs dorpsgenoten waren die zich voor het verminderen van de problemen in wilden zetten: *“Alleen al het feit dat je weet dat je niet de enige bent die zich daaraan ergert, of daar een punt van maakt. Dat is het begin.”*

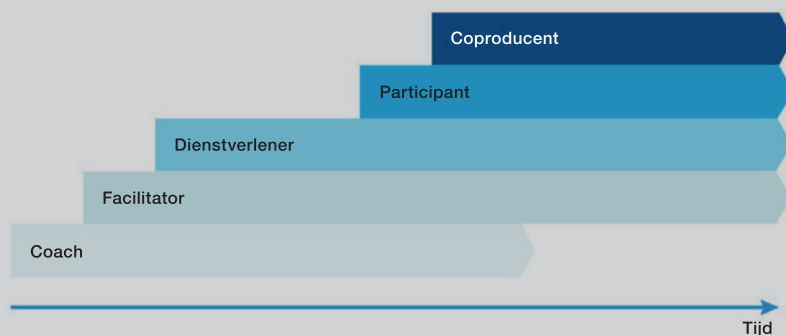
Helaas hebben we de lange termijneffecten van dit traject niet kunnen meten. Interessant zou zijn om te kijken of de problematiek over langere tijd inderdaad verminderd werd, hoewel het met de leden van de werkgroep en de directe omgeving waarschijnlijk wel goed zit: *“Ik spreek mijn vrouw er nu op aan als ze ook maar 5 km te hard rijdt. Ik zeg dan, ja iedereen kent mijn gezicht nu, hoe geloofwaardig ben ik als lid van de verkeerscommissie als mijn eigen vrouw waarbij ik in de auto zit zelfs te hard rijdt?”* Tevens is het interessant om de kwaliteit van de communicatie met de gemeente te monitoren en zou het relevant kunnen zijn om te kijken of bewoners nu eveneens geneigd zijn om andere problemen op te pakken. Een van de leden van de werkgroep wilde graag een initiatief gericht op energie starten, alleen had hij er het draagvlak nog niet voor. Was er na het verminderen van deze problemen wellicht ruimte om dat initiatief te starten? Kon er gebruik gemaakt worden van de groep mensen die gezamenlijk dit probleem opgepakt hebben? Helaas hebben we wegens beperkte middelen hier geen onderzoek meer naar kunnen doen.

Tot slot wil ik een punt dat ons ook opviel op deze plaats graag noemen. Uit het onderzoek dat deel uitmaakte van de nameting, bleek dat de bewoners meerdere keren noemden dat een van de succesfactoren in dit traject de ‘interesse van de trainers’ was. Hiermee bedoelden ze dat ze het belangrijk vonden dat de partijen betrokkenheid toonden bij de problematiek en het welzijn van de bewoners. Net als uit ons onderzoek naar lokale initiatieven bleek, gaven bewoners tevens aan het belangrijk te vinden dat er ‘continuïteit in de gezichten’ was. Als steeds dezelfde mensen de groep kwamen

ondersteunen, hoefden ze niet telkens opnieuw hun verhaal te doen. Bovendien bleek uit de consistentie de interesse en betrokkenheid van de persoon (de ‘trainer’ in de woorden van de bewoners) bij het initiatief. Ik denk dat deze betrokkenheid in dergelijke situaties inderdaad cruciaal is. Komt iemand er om geld te verdienen? Omdat het nu eenmaal moet van zijn baas? Of komt iemand omdat hij of zij graag iets voor de bewoners wil betekenen? Mijn eerder in deze rede geplaatste opmerking over het verschil tussen bewoners en professionals, dat professionals weer naar huis kunnen gaan, maar dat dit voor een bewoner niet geldt, is in dit licht te stellig geformuleerd. Juist voor sociale professionals geldt gelukkig dat ze vaak gedreven worden door de wens iets waardevols voor andere mensen te kunnen betekenen en daarin schuilt in mijn ogen, en blijkbaar eveneens in die van de bewoners, hun kracht.

BOX 6: Samenwerking met lokale initiatieven

Uit ons onderzoek blijkt dat vrijwel alle initiatiefnemers contact hebben met hun gemeente. In Drenthe gaven initiatiefnemers als positieve punten in het contact met hun gemeente aan dat de gemeente kennis ter beschikking stelde en enkele middelen (bijvoorbeeld een vergaderruimte). Als negatieve punten noemden initiatiefnemers dat vooral bij kleinere gemeenten er soms slecht of niet gereageerd werd en er beperkte kennis beschikbaar was. Bij grotere gemeenten gaven initiatiefnemers aan soms in een hoog tempo afwisselende ambtenaren te spreken, waardoor ze telkens hun verhaal opnieuw moesten vertellen. Ook was een klacht bij een grotere gemeente dat de gemeente concurrerende activiteiten gestart was. Volgens initiatiefnemers is de ideale rol van gemeenten dat ze faciliteren, vertrouwen uitspreken ten opzichte van de initiatieven, zelf het goede voorbeeld geven (bijvoorbeeld wat betreft het inkoopbeleid en het verduurzamen van gebouwen), kennis delen en initiatieven, waar mogelijk, begeleiden of zelfs participeren in een initiatief. Deze rollen komen overeen met de rollen waaruit volgens een uitgave van Rijkswaterstaat gemeenten kunnen kiezen (zie afbeelding 15).

Afbeelding 15. Rollen waaruit de gemeente kan kiezen. Bron: Rijkswaterstaat (2013). Handreiking: De rol van lokale overheden bij lokale duurzame energie-initiatieven.

Niet alle gemeenten kunnen alle rollen vervullen. Waar wij voor pleiten is dat alle gemeenten en betrokken ambtenaren op de hoogte zijn van de mogelijkheden en duidelijk zijn in de bijdrage die initiatiefnemers kunnen verwachten. Het is beter om direct aan te geven dat een gemeente alleen een coachende rol kan innemen dan dit in het midden te laten. Indien een gemeente niet meer kan dan dat, dan is het bovendien verstandig om na te denken over het antwoord op de vraag waar initiatiefnemers terecht kunnen voor verdere hulp. Een goede doorverwijzing kan veel frustraties voorkomen. Ook hier is dus de rol van ‘verbinder’ gewenst.

Bij de keuze van een gemeente om een initiatief al dan niet te ondersteunen, is het uiteraard belangrijk om te kijken of de doelen van de initiatiefnemers stroken met de beleidsdoelen van de gemeente en om na te gaan hoeveel ‘medestanders’ een initiatief

heeft. Hiernaast is het belangrijk om naar de samenstelling van de 'achterban' van het initiatief te kijken. Zijn degenen die het initiatief aanhangen een goede weerspiegeling van de bevolking? Missen er wellicht nog groepen die niet bij het initiatief aangehaakt zijn? Wat is de reden dat zij zich niet aansluiten? Kan dat in de toekomst veranderen? Het antwoord op dergelijke vragen zou belangrijk moeten zijn bij het bepalen of en in hoeverre een initiatief ondersteund kan worden.

De bijdrage van het lectoraat in notendop

De bijdrage van het lectoraat, zo kunnen we op dit punt concluderen, bestaat uit het inzetten van kennis en expertise van professionals die geschoold worden in de toegepaste sociale en gedragswetenschappen om in en met de praktijk het streven naar een duurzamere samenleving vorm te geven. Het middel dat we hierbij gebruiken is praktijkgericht onderzoek. Met dit middel zijn we in staat om onze werkzaamheden te monitoren en te verbeteren. We hopen hiermee bij te dragen aan de ontwikkeling van het werkveld, de opleiding van professionals voor het werkveld, de wetenschap (opdat ons onderzoek aangescherpt kan worden door feedback van andere experts en de opgedane kennis wereldwijd gedeeld kan worden) en het hoger onderwijs in brede zin (door studenten te wijzen op het belang van het streven naar duurzamere samenlevingen).

Zoals gesteld zijn bij het streven naar duurzamere samenlevingen kennis en vaardigheden op het gebied van contact leggen en verbinden, het beoordelen van gedrag en het veranderen van gedrag essentieel. Studenten van de Academie voor Sociale Studies worden tijdens hun studie (toegepaste psychologie of social work) opgeleid om dit te kunnen. Deze opleidingen zijn daarmee bij uitstek geschikt om de vele stappen op weg naar een duurzamere samenleving waar nodig te initiëren en te faciliteren.

De beschreven onderzoekslijnen, het stimuleren van draagvlak en participatie, het ondersteunen van lokale initiatieven en het samenbrengen van bottom-up en top-down initiatieven, vormen de kern van ons onderzoek, maar vatten niet al het onderzoek samen dat we uitvoeren binnen het lectoraat. Vanuit de missie om bij te dragen aan de totstandkoming van een duurzamere samenleving, richten we ons bijvoorbeeld ook op de keuze voor duurzame producten en diensten. Projecten gericht op het stimuleren van duurzaam (deel)vervoer maken hier deel van uit, evenals onderzoek naar de keuze voor duurzaam geproduceerde voeding. Hoewel je zou kunnen beargumenteren dat dit een vorm van participatie is, is dat iets anders dan wat ik tot dusver beschreven heb. Hiernaast verrichten we eindgebruikersonderzoek, gericht op het verbeteren van duurzame producten en diensten zodat ze beter aansluiten bij de behoeften van de gebruikers ervan. In dit kader past het onderzoek naar eerdergenoemde energiemonitoringssystemen, eindgebruikers van een nul op de meter woning (waarbij een relevante vraag bijvoorbeeld is of bewoners hun gedrag in een dergelijke woning voldoende aanpassen) en naar eindgebruikers van een smart grid (het zo optimaal mogelijk balanceren van lokaal opgewekte energie met de lokale energievraag door het bijvoorbeeld mogelijk te maken om energie met de burens te delen (zie afbeelding

16 en 17). Ook dragen we met ons onderzoek bij aan het ontwikkelen van een gebiedsgerichte aanpak om op een duurzame wijze te kunnen voorzien in de warmtevraag. Kathelijne Bouw besteedt in haar onderzoek zowel aandacht aan de kenmerken van de regio, de woningen die het betreft en de technische opties die er zijn, alsook aan sociale aspecten, bijvoorbeeld de eigenschappen en voorkeuren van de mensen die in de betreffende regio wonen. Door deze sociale aspecten in de modellen op te nemen, kan een betere aanpak ontwikkeld worden om gebiedsgericht de warmtetransitie tot een succes te brengen. Zo kunnen er in de toekomst nog meer thema's spelen die belangrijk zijn voor het realiseren van een duurzamere samenleving en die nu nog niet (geheel) gevat worden door de eerder beschreven onderzoekslijnen. Indien onze expertise gewenst is, zullen we in die gevallen kijken wat we kunnen betekenen.

Afbeelding 16. Lokaal opgewekte elektriciteit veroorzaakt in toenemende mate piekbelasting van het elektriciteitsnet. Dit houdt in dat als bijvoorbeeld de zon schijnt op een doordeweekse dag in een wijk met veel zonnepanelen, er piekbelasting kan ontstaan als er vrijwel geen vraag naar elektriciteit is (iedereen zit bijvoorbeeld op het werk of op school). Om deze piekbelasting wat te verminderen, wordt onderzoek gedaan naar smart grids (links) en het inzetten van bijvoorbeeld elektrische auto's als buffer (SolarMiles, rechts). Het lectoraat draagt aan dit onderzoek bij door eindgebruikersonderzoek uit te voeren gericht op het verbeteren van het product of de dienst die aangeboden wordt.

Afbeelding 17. Een van de doelen van onderzoek naar Nul op de Meter woningen is om de ervaringen en het gedrag van bewoners van deze woningen in kaart te brengen. Woningen kunnen met deze informatie verbeterd worden en bewoners kunnen ondersteund worden in het op een goede wijze omgaan met de woning.

Leven op wereldschaal

Als mensheid drukken we een stempel op onze planeet. We zijn tot prachtige dingen in staat en hebben heel wat bereikt, alleen laten we, zoals gesteld, ook wat minder mooie sporen achter. Als individu dragen we hier onmerkbaar aan bij, maar we doen het allemaal, sommigen wat erger dan anderen, en deze gezamenlijke bijdrage leidt tot problemen. Door hoe we als mens in elkaar zitten en met elkaar in sociale groepen leven, is het niet gemakkelijk om problemen aan te pakken die op wereldschaal optreden. Vooralsnog is er geen sprake van een acuut, ernstig en groot probleem dat iedereen betreft en daarom hoeven we niet te verwachten dat we binnenkort met vereende kracht aan de slag gaan om de problemen op te lossen. Toch zou het ieder mens goed doen om te beseffen dat je als individu een radertje bent in het geheel en als radertje een positief of negatief effect kan hebben. Als we ons wat vaker laten leiden door dit besef, dat je eigen gedrag en het gedrag van de sociale groepen waarin je je begeeft, bijdragen aan gevolgen op wereldschaal, dan zou een duurzamere wereld al een stap dichterbij zijn.

Verreweg de meeste aandacht binnen ons lectoraat gaat uit naar het bewerkstelligen van verandering in relatief kleine sociale groepen. Deze groepen kunnen we, indien gewenst, iets vertellen over de problemen die we gezamenlijk creëren op wereldschaal en op de mogelijkheden die ze hebben om een bijdrage te leveren aan het verminderen van de problemen. Vaak hoor je ons in dergelijke trajecten zeggen dat het alleen al prettig zou zijn om een bijdrage te leveren aan het schoner en duurzamer maken van je eigen omgeving, je eigen dorp of stad. Wat we zelden doen, is trachten het perspectief van mensen te veranderen: van hun eigen, min of meer egocentrische (of 'groepcentrische') perspectief naar een perspectief op wereldschaal. Recentelijk zijn we toch begonnen met het experimenteren met mogelijkheden om wat meer vanuit andere perspectieven te denken en het zelf en/of het hier en nu af en toe, bijvoorbeeld als er plannen gemaakt worden, los te laten. We zijn benieuwd naar de effecten hiervan op de keuzes die gemaakt worden. Maken mensen dezelfde keuzes als ze over een toekomstige wereld nadenken? Als ze vanuit een buitenstaandersperspectief kijken naar onze planeet, bijvoorbeeld naar de beelden van onze minuscule planeet in de ruimte? Wat doet het met mensen als ze naar de sterren kijken en van daaruit nadenken over onze positie in het geheel? Of als ze het heden beschouwen vanuit de ontwikkeling die de mensheid meegemaakt heeft? Kan het verbreden van het perspectief onze oriëntatie op het hier en nu veranderen? En zo ja, voor wie geldt dat en wat kunnen we er in de praktijk mee, bijvoorbeeld als we een traject met een groep mensen starten die tot nieuwe plannen voor hun sociale omgeving moet

komen? Hoewel dit onderzoek in de kinderschoenen staat, zijn we benieuwd naar de implicaties ervan. Het promotieonderzoek van Anke de Boer gaat hier een bijdrage aan leveren. Anke gaat op zoek naar mogelijkheden om mensen na te laten denken over de toekomst (“Wat voor toekomst zie ik voor me?”, “Wat zijn mijn assumpties wat betreft die toekomst?” en “Waar wil ik naar streven?”) om handelingsperspectief voor het heden te krijgen (“Wat kan ik nu doen om die toekomst dichterbij te brengen?”). In een situatie waarin mensen twijfelen over de vraag of ze iets zouden moeten doen en wat dat dan is, kunnen dergelijke methoden wellicht helpen om vanuit meerdere perspectieven naar het heden te kijken. Wellicht kunnen we als mens, dankzij ons voorstellingsvermogen en onze creativiteit, dan toch wat meer op wereldschaal leven.

Tot slot

Het is 35 jaar geleden dat ik naar de Dom Helder Camara school ging. Ik ben ervan overtuigd dat de school een vruchtbare bodem heeft gelegd voor de keuze die ik later zou maken voor een sociale studie en een carrière als sociale- en gedragswetenschapper. Vanwege de ervaringen die ik in het onderwijs opgedaan heb en het belang dat ik er aan hecht, voel ik me vereerd om er zelf een bijdrage aan te mogen leveren. Inmiddels is dat al meer dan 10 jaar bij de Hanzehogeschool Groningen. Bij deze kennisinstelling voel ik me precies op mijn plek: niet alleen mag ik een bijdrage leveren aan het opleiden van vaak jonge mensen voor een prachtig beroep, ook kan ik met studenten, docenten en professionals uit het werkveld werken aan innovaties voor de beroepspraktijk. Bovendien mag ik uitvoering geven aan hetgeen volgens de universele verklaring van psychologen de kern van ons vakgebied is: met mijn expertise bijdragen aan het streven naar sociale en duurzame samenlevingen. Dat is nogal een streven en dat kan ik uiteraard niet alleen. Alle hulp is hierbij gewenst en welkom. Op deze plek wil ik graag iedereen die de afgelopen jaren aan het onderzoek een bijdrage geleverd heeft, studenten, collega's, het werkveld en vele groepen burgers, bedanken voor de stappen die we samen hebben gezet. Er zijn nog vele stappen nodig en daarom wil ik graag afsluiten met een oproep om ons te komen helpen. Deze oproep geldt voor iedereen, maar daarbij kijk ik nu even specifiek naar onze studenten, de toekomstige professionals die straks een bijdrage aan het werkveld en de samenleving gaan leveren en naar mijn collega's die dagelijks hun best doen om ze daar zo goed mogelijk op voor te bereiden:

share your talent. move the world.

Zo gezegd zo gedaan.

Carina J. Wiekens heeft als expertise gedragsverandering. Na de vele studies die ze verricht heeft, is ze tot de conclusie gekomen dat voor succesvolle gedragsverandering vooral kennis noodzakelijk is van de context waarin het gedrag plaatsvindt. De veranderingstrajecten die ze initieert, zijn altijd gericht

op betekenisvolle sociale groepen (gezinnen, buurten, dorpen, teams binnen organisaties en scholen). In projecten wordt veelal aandacht geschonken aan de sociaal maatschappelijke en economische context waarin keuzes gemaakt worden. Uitgangspunt in het onderzoek is dat er vele stappen gezet moeten worden naar een duurzamere samenleving, waarbij het nu nog niet duidelijk is welke stappen er in de toekomst noodzakelijk zijn. Om te voorkomen dat we bij elke verandering weer bij nul moeten beginnen, is voor deze transitie bewustzijn, een gevoel van urgentie, motivatie om een bijdrage te leveren, oftewel 'het willen bijdragen aan verandering' gewenst. Dit is de reden dat de veranderingstrajecten waar mogelijk vormgegeven worden door de doelgroep en uitgevoerd worden in samenwerking met stakeholders.